

AGRÁRTÖRTÉNETI FÜZETEK

38.

**SZENICZEY VILMA
TESSEDIK SÁMUEL RŐL**

**Szerkesztette:
MOLITORISZ PÁL**

Szarvas, 2013

AGRÁRTÖRTÉNETI FÜZETEK

38.

**SZENICZEY VILMA
TESSEDIK SÁMUEL RŐL**

**Szerkesztette, a szöveget gondozta,
az előszót és a kiegészítő jegyzeteket írta:**

Dr. Molitorisz Pál
nyugalmazott városi vezető ügyész, helytörténész

Szarvas, 2013

Sorozatszerkesztők:

Dr. Szitó János nyugalmazott vízépítő mérnök
Montvajszi Márk egyetemi tanársegéd

Lektor:

Dr. Bukovinszky László nyugalmazott főiskolai tanár

Kiadó:

Szent István Egyetem Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar,
Békéscsaba-Szarvas-Gyula
és a
Tessedik Öreggazdász Egyesület, Szarvas

Felelős kiadó:

Dr. Puskás János dékán és Gyulavári András elnök

A sorozat támogatója a Szarvasi Agrár Zrt.

E füzet kiadását támogatta dr. Lipcsei Imre főiskolai tanár, dékán

A tanulmány eredeti címe:

TESSEDIK SÁMUEL KÖZGAZDASÁGI TÖREKVÉSEI
S A SZARVASI
GYAKORLATI GAZDASÁGI ISKOLA

Nyomtatta a DIGITÁLIS KALAMÁRIS, Szarvason
Felelős vezető: Tatai László

A KIADÓK ÜZENETE

Az Agrártörténeti füzetek sorozatot dr. Ligetvári Ferenc (egyetemi tanár, az MTA doktora), alapító szerkesztő indította útjára 1998-ban, és gondozta 2002-ig. A sorozat arculata az évek során bizonyos változásokon ment át.

A sorozatot 2003–2007 között dr. Bukovinszky László (főiskolai tanár, CSc) szerkesztette. A sorozat 1-14. kötete az alapító szerkesztő által megfogalmazottak szellemében jelent meg, s gazdagította az olvasók általános és szakmai ismereteit.

2008-ban a Tessedik Sámuel Főiskola Mezőgazdasági Víz- és Környezetgazdálkodási Főiskolai Kar (TSF MVKF Kar) és a 2007-ben megalakult Tessedik Öreg-gazdász Egyesület együttműködési megállapodást írt alá. Ebben megfogalmazódott többek között az Agrártörténeti füzetek közös kiadásának szándéka is.

Az Agrártörténeti füzetek a 15. számtól kezdődően a TSF MVKF Kar (ill. jogutódja) és a Tessedik Öreggazdász Egyesület közös kiadásában jelennek meg. A munkák minőségének javítása, színvonalának emelése érdekében a köteteket lektoráltatjuk.

A továbbiakban is fontosnak tartjuk a szarvasi agrároktatás intézményeihez kötődő visszaemlékezéseket, ill. az ehhez kapcsolódó egyéb munkákat, hogy múltunk e kevésbé ismert eseményeit szélesebb olvasói kör megismerhesse, és megmentsük azokat a végleges feledéstől.

A szarvasi agrároktatásban résztvevő tanárok és az itt végzett öregdiákok életútjának bemutatása mellett fokozott figyelmet fordítunk olyan témakörök megjelentetésére, amelyek a Szarvasi Kistérség és a Körös-vidék arculatát alakítják a földhasználat, a természeti környezethez alkalmazkodó (környezetkímélő, ökológiai) gazdálkodás és a vízgazdálkodás területén.

Helyet adtunk a Szent István Egyetem Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar, Békéscsaba-Szarvas-Gyula Tessedik Campusán rendezésre kerülő Tudományos Diákköri Konferencián legjobb minősítést elért dolgozatok közzétételére. Tervbe vettük aktuális szakmai témák megjelentetését is.

A sorozat kiadását, illetőleg rendszeres megjelenését külső támogatók anyagilag segítették már eddig is, és erre a segítségre ezután is számítunk.

Szeretnénk, ha együtt lehetnénk a hagyományok tisztelői, az értékek felismerői és megőrzői.

A témaajánlatokat, vagy a kész munkákat a sorozatszerkesztőkhöz kérjük eljuttatni.

Együttműködésüket köszönjük.

Szarvas, 2012. december

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
SZENICZEY VILMA: TESSEDIK SÁMUEL KÖZGAZDASÁGI TÖREKVÉSEI S A SZARVASI GYAKORLATI GAZDASÁGI ISKOLA.....	15
Függelék.....	45

ELŐSZÓ

A Szeniczey család „...tagjai nem viseltek országos méltóságot, nem szerepeltek harcmezőn, megyei hivatalokat sem viseltek – Luther igénytelen követői voltak ők, kik mégis maradandóvá tették nevüket eszük és irodalmi munkásságuk által. A család a Nyitra megyei Szenicről¹ veszi eredetét, honnan Sopronba, majd Tolna vármegyébe tette át lakását.” – olvashatjuk egy, a család történetére vonatkozó iratban.²

A kisszeniczei Szeniczeyek 1626-ban kaptak nemesi címet II. Ferdinánd királytól. A Szeniczey család mintegy 2500 kat. holdas birtokkal rendelkezett Pakson.

Szeniczey Vilma édesapja, Szeniczey Ödön földbirtokos 1838-ban Pakson született, tanulmányait Pesten és Magyaróváron végezte. Beutazta Németországot, Belgiumot és Hollandiát. Hazatérve az alkotmányos provizórium idején szolgabíró Tolna vármegyében. Több ciklusban országgyűlési képviselő a szabadelvű párt programjával, hosszú ideig a ház jegyzője volt. 1869-ben a dunaföldvári kerület választotta meg országgyűlési képviselőnek; 1872-től a paksi, 1878-tól a verseci kerületet, 1887–92-ben ismét a paksi kerületet képviselte. Keresztapja Deák Ferenc³ volt, kinek társaságában sokat tartózkodott. A gyermektelen Deák Ferencnek a népes Szeniczey familia volt a tulajdonképpeni családja.⁴ A Pesten élő Szeniczey Ödön gyakori látogató volt a „Haza bölcse” betegágyánál is.⁵ 1918-ban hunyt el. Első feleségével, *Geist Ilkával* kötött

¹ *Szenic a XIX. század végén a Szenici járás székhelye volt a Kis-Kárpátokban. Lakosainak száma ekkor 2906 volt; tót 2050, német 476, magyar 380. (*Magyarország vármegyéi és városai, Nyitra vármegye*, szerk.: Sziklay János és Borovszky Samu, Apolló Irodalmi Társaság, Bp., 1898, 144. p.)

² **Feljegyzés a kisszeniczei Szeniczei családról*, kézirat, h. n., 1909, a szerző neve nem állapítható meg. Az irat fellelhető a Magyar Mezőgazdasági Múzeum gyűjteményében. A szerkesztő ezúton köszönetet mond a Múzeum főigazgatójának, dr. Fehér Györgynek az iratok szíves rendelkezésre bocsátásáért.

³ *Deák Ferenc (Söjtör, 1803–Bp., 1876), államférfi, jogtudós, az MTA tagja.

⁴ *Szeniczey Ödön édesapja, Szeniczey Ferenc Sándor (1813–1891) földbirtokos volt Pakson. Édesanyja, Nemeskéri Kiss Katalin (1821–1896) Deák Ferenc unokahúga, Deák nővérének, Jozefának volt a lánya. (Schmidt János *Szeniczei Bárány György... élete és munkássága*, Paks, 1939, 34-35 p.; Dömény Gábor: *Szeniczey Géza paksi csillagvizsgálója*, in: *Draco* 30. 2005. július-szeptember 117-118. p.)

⁵ *Szinyeyi: *Magyar írók élete és munkái* szócikke; http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/Magyar_orszaggyulesi_almanach_1887-1892; Paks honlapja, in: *Miért Deák-ház a Szeniczey-Kiss kúria?* <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

házasságából született Vilma féltestvére, Szeniczey Ilona⁶, gróf Bolza Géza⁷ felesége.

A Szeniczey család 1897-ben 1372 katasztrális holdnyi földbirtokkal és kúriával rendelkezett Kenderesen is. A ma is fennálló kenderesi Szeniczey–Bolza–Hellenbach-kúria az 1880-as években Szeniczey Ödön tulajdonát képezte. A kenderesi kúriát Szeniczey Ilona örökölte, de a család a kenderesi kúriát nem lakta állandó jelleggel, fő rezidenciájuk a szarvasi kastély volt.⁸

Szeniczey Ödön

Szeniczey Vilma

Szeniczey Ödön feleségének halála után ismét megnősült. Második, a Sopron vármegyéből származó *Bognár Vilmával* (1867–1933) kötött házasságából született Szeniczey Vilma 1895. december 31-én Taksonyban.

Dr. Szeniczey Vilma magyar–történelem szakos tanári diplomát és doktori címet szerzett. 1918-ban már újságíróként dolgozott, majd nyugdíjazásáig banktisztviselő volt. A '30-as években félételt töltött ösztöndíjasként Dániában, ahol a mezőgazdasági szövetkezetek működését tanulmányozta.

⁶ *Szeniczey Ilona (Paks, 1872–Szarvas, 1913), gr. Bolza Géza második felesége. 1894. június 2-án kötöttek házasságot. A Bolza családnak a szarvasi rk. Ótemetőben lévő mauzóleumában nyugszik.

⁷ *Bolza Géza, gróf (Szarvas, 1857–Szarvas, 1936), szarvasi földbirtokos, huszárfőhadnagy, a főrendiház tagja, a szarvasi önkéntes tűzoltótestület parancsnoka, a Pepi-kertet alapító gróf Bolza Pál bátyja.

⁸ *A *Kastélyok* c. honlap Kenderes III. c. része
http://kastely.blogter.hu/211573/kenderes_iiiresz

Sokat utazott, jól beszélt németül, franciául, angolul. A bankok államosítása után nyugdíjazták, majd 1950-ben nyugdíjától megfosztották. A 60-as évektől nagyon csekély nyugdíjat kapott. Megélhetését nyelvtanításból fedezte. Főleg németórákat adott, de angolul is tanított. Nem kötött házasságot, gyermekei nem voltak.⁹

Idős korában izületi bántalmai miatt nagyon nehezen járt és a keze is súlyosan beteg volt. Budapesten hunyt el 1976. március 13-án, porai az Óbudai temetőben nyugszanak.¹⁰ Életéről nem rendelkezünk további adatokkal, tanulmányának keletkezésével kapcsolatban pedig csak feltételezésekre hagyatkozhatunk.

Szeniczey Vilma édesanyjával valamint fivéreivel, Lászlóval és Györggyel

⁹ *Szeniczey Ödön dédunokája, Németh Zsuzsanna budapesti lakos közlései. Az adatközlő egy alkalommal megkérdezte Szeniczey Vilmát, hogy milyen volt a Tanácsköztársaság alatt? Sommásan csak azt válaszolta, hogy „a szomszéd ház házmestere átjött, és dirigálni kezdett.” Szeniczey Vilma az édesapja által vásárolt (1906) budapesti házban (Óbuda, Föld utca 55.) lakott haláláig.

¹⁰ *Szeniczey Vilma és szülei az Óbudai temető 4. parcellájának 1-0-294-295. számú kettős sírhelyén nyugszanak (a temető nyilvántartó könyvének adatai).

*

Tessedik Sámuel életéről és munkásságáról már a korabeli sajtó is rendszeresen írt. Tessedik súlyt helyezett arra, hogy felkeltse az érdeklődést tevékenysége iránt, különösen intézete érdekében fejtett ki megfelelő hírverést. Halála után néha évtizedekre hallgatás vette körül, azonban mindig volt, aki megtörje a csendet.

Élete, életműve napjainkban is időszerű, aki megismerkedik vele, könnyen a hatása alá kerül. A korát messze megelőző, korszerű ismeretekkel rendelkező, rendkívül sokoldalú, kutatásokat, kísérleteket végző, elveitől nem tágitó, gyakran reménytelen küzdelmekbe bocsátkozó, önzetlen, tragikus személye sokunk példaképe ma is.

Tessedik életművével kutatók egész sora foglalkozott, pl. Hellebranth János¹¹, Zsilinszky Mihály¹², Nádor (Neumann) Jenő¹³, Kemény Gábor¹⁴, Hanzó Lajos¹⁵, Tóth Lajos¹⁶ stb.; hogy csak a szarvasi kötődésű szerzők egy részét említssem.

Szeniczey Vilma most közölt munkája a szerző 23 éves korában jelent meg a *Századok* 1918. 5–6. számában (257-280. p.). A szerző még ebben az évben különnyomatként is közzétette. Feltehetően doktori disszertációja, diplomamunkája lehetett a fiatal tanárnőnek, e mellett szól az írás terjedelme is. A szerző további munkáiról nincs tudomásunk.

Szeniczey Vilma minden bizonnyal Szarvason is tartózkodott Bolza Géza kastélyában féltestvérénél, Ilonánál. Itt figyelhetett fel az akkor már egy évszázada halott Tessedik korszakos tevékenységére. Dolgozata a település leírásával kezdődik. A korabeli Szarvas viszonyait is éppen Tessedik munkáiból ismerhette meg.

Munkájához felhasználta a rendelkezésére álló irodalmat, valamint Tessedik írásait, melyekre hivatkozik is. (Ezen új kiadáshoz további lábjegyzeteket készítettünk, melyeket – hogy megkülönböztethetők

¹¹ *Hellebranth János, Szarvas főjegyzője 1819–1852 között. 1815-ben Sárospatakon végezte jogi tanulmányait. (*Szarvas várossáról értekezett...*, Pest, 1822)

¹² *Zsilinszky Mihály (Békéscsaba, 1838–Bp., 1925), tanár, történész, kultúrpolitikus. (*Szarvas történelme...*, Pest, 1872)

¹³ *Nádor Jenő, dr., Neumann (Szarvas, 1889–Szarvas, 1975), tanár, történész. (*Szarvas nagyközség története...*, Szarvas, 1922; *Tessedik Sámuel élete és munkája*, Bp., 1936 – Kemény Gáborral; *Szarvasi nevezetességek*, bevezetővel, Bp., 1938; *Tessedik Sámuel önéletrása*, bevezetéssel, Szarvas, 1942)

¹⁴ *Kemény Gábor, dr., Kohn (Szarvas, 1883–Bp., 1948), pedagógus, tanügyi író.

¹⁵ *Hanzó Lajos, dr. (Nagybánhegyes, 1915–Szarvas, 1964), pedagógus, nevelés- és agrártörténész. (*Tessedik Sámuel kisebb írásai*, előszóval /*Pro memoria*/, Szarvas, 1960)

¹⁶ *Tóth Lajos, dr. (Szendrő, 1923–Orosháza, 1989), pedagógus, pedagógiai- és közíró. (*Tessedik Sámuel 1742–1820*, Szarvas, 1976)

legyenek a szerző jegyzeteitől – * jelzéssel láttunk el.) Levéltári kutatásokat is végzett, s az így fellelt forrásokat jegyzetekben közölte, vagy utalt rájuk.

A tanulmány írása során olyan szaktekintélyek segítségére is támaszkodott, mint pl. Melich János¹⁷. Lehetséges, hogy Melich tanította is, mivel a tanulmány megírása idején a Budapesti Egyetem tanára volt. Tájékozott volt Tessedik családi viszonyaiban is. Érzékletes jellemrajzot olvashatunk Tessedikről, aki olykor „Kálvin haragjával üldözte a világi hiúságokat...”

Munkáját elmélyült gondolkodás jellemzi, pl. összevetette Tessedik Memorandumát a Ratio Educationis-szal, s megállapította, hogy a kötelező oktatás gondolatát Tessedik vetette fel elsőként. Észrevette, hogy Tessedik korában milyen súlyos következményekkel járt a korszerű közgazdasági eszmék terjedésében az elszigeteltség, pl. a szakirodalom, szakfolyóiratok hiánya.

Szeniczey e munkája természetesen nem vethető össze az utóbb keletkezett nagy Tessedik monográfiákkal, de ritkasága, hozzáférhetetlensége, olvasmányossága, közérthetősége, esetenként újszerűsége a Tessedik jubileumi évben indokolja újbóli kiadását.

A füzetet Ruzicskay György¹⁸ festőművész *Tessedik Sámuel élete* c. művéből származó rajzokkal illusztráltuk.

*

A szerkesztő köszönetet mond Németh Zsuzsanna budapesti lakosnak, Szeniczey Ödön dédunokájának, Gudenus János József családtörténeti írónak, Rezsabek Nándor tudománytörténeti szakírónak szíves segítségükért, valamint Tóthné Szlavkovszky Mariann takácsi lakosnak a latin nyelvű és Praznóczy Orsolya budapesti lakosnak a német nyelvű szövegek fordításáért.

Dr. Szeniczey Vilma örököse a tanulmány újbóli kiadásához hozzájárult.

¹⁷ *Melich János, dr. (Szarvas, 1872–Bp., 1963), nyelvész, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja.

¹⁸ *Ruzicskay György, *Ruzicska* (Szarvas, 1896–Bp., 1993) festő-, grafikusművész.

TESSEDIK SÁMUEL
KÖZGAZDASÁGI TÖREKVÉSEI
S A SZARVASI
GYAKORLATI GAZDASÁGI ISKOLA

IRTA
SZENICZEY VILMA

BUDAPEST
A SZERZŐ KIADÁSA
1918.

A tanulmány eredeti címlapja

SZENICZEY VILMA

TESSEDIK SÁMUEL KÖZGAZDASÁGI TÖREKVÉSEI S A SZARVASI GYAKORLATI GAZDASÁGI ISKOLA

A XVII. század végén megindult kultúráramlat, mely a szellemi tudományok terén új rendszereket hozott létre, a XVIII. század közepén az államtudományok, illetve a közgazdaságban is új viszonyokat teremtett; melyek a

termőföld s az azt megművelő nép felé terelték a közfigyelmet.

Az új eszmék hazája ugyan Anglia és Franciaország, de hamarosan eljutottak azok Európa többi országaiba is, megváltoztatták a művelt középosztály felfogását, sőt az uralkodókat is erősen befolyásolták.

Hazánkban ez az átalakulás elég szerencsétlenül ment végbe. Először voltak felvilágosodott fejedelmeink, kik a háborúban kimerült alattvalóikat célszerű politikai és gazdasági reformokkal akarták boldogítani. Természetesen a felülről jövő újítások nem voltak na-

gyon alkotmányos formába öltöztetve, s nemességünk – mely akkor még teljesen középkori életet élt – nem vette észre bennünk a jót, a hasznosat; s a helyett, hogy esetleges módosítások után meghonosította volna, minden újításnak ellenszegült, sérelmeit hangoztatta. (Kollár Ádám¹⁹ 1764-iki

¹⁹ *Kollár Ádám (Terchová, 1718–Bécs, 1783), jogtudós, történétíró. A felvilágosult abszolutizmus híve volt, a magyar rendi nacionalizmussal szemben az öszsbirodalmi állampatriotizmus eszméjét hirdette.

könyveinek elégetése, a Vexatio dat intellectum²⁰ röpirat. Később még erősebb lett az ellenállás II. József²¹ alatt.)

Mire az új eszmék nálunk hívekre találtak, Franciaországban kitört a forradalom, mely rémületbe ejtette Európa fejedelmeit; kik most már nemcsak

*Voltaire, Rousseau készítik elő
a francia forradalmat*

jó szándéknak, miket negyedszázaddal később Széchenyi²⁴ váltott valóra.

*

²⁰ *A kínzás élteti az elmét – latin

²¹ *II. József (Bécs, 1741–Bécs, 1790), német-római császár (1765–1790), magyar király (1780–1790), Mária Terézia legidősebb fia, a felvilágosult abszolutizmus híve.

²² *Martinovics Ignác (Pest, 1755–Buda, 1795), apát, a magyar jakobinus mozgalom vezetője. Felségsértésért és hazaárulásért a bíróság halálra ítélte és a Vérmezőn lefejezték.

²³ *Berzeviczy Gergely (Nagyolmnic, 1763–Kakasolmnic, 1822), közgazdasági író.

²⁴ *Széchenyi István, gróf (Bécs, 1791–Döbling, 1860), politikai író, a nemzeti liberális reformmozgalom legjelentősebb személyisége, az MTA alapító tagja.

Szarvas város Békés vármegyében, közel az egyesült Köröshöz, Békéscsaba–Kunszentmárton és Gyoma között terül el. Délvidéki fekvése miatt sokáig volt török kézen s az 1699-iki karlovici béke hozta meg végleges felszabadulását. A XVIII. század elején a Harruckern család birtokába került, kiknek pártfogása alatt gyarapodott lakosságban és területben. Vásárjogot nyert, s ezzel a mezővárosok sorába lépett. De azért az újonnan épülő város régi módra készült, zsuffedeles vályogházakkal, görbe utcákkal s minden kényelmetlenséggel, a mivel akkor egy alföldi város rendelkezhetett. Hatalmas lendületet vett azonban fejlődése, mikor Tessedik Sámuel evangélikus lelkész személyében hivatalt és működési teret nyújtott egy olyan embernek, a ki nagyjában még ma is aktuális törekvéseivel és hallatlan energiájával mindenkor megnyeri a hozzáértők elismerését, szimpátiáját.

A bevándorolt német családból származó Tessedik 1742. április 20-án született Pest vármegyében, Albertin. Hét éves korában árvaságra jutva, édesanyjával Pozsonyba költözött, hol már gimnáziumi éveit házitánítással kereste kenyerét. Különböző állású embereknél vállalván korrepetációt, alkalma nyílt a kereskedők, iparosok, hivatalnokok és más lateiner családok szokásait és hibáit tanulmányozni; s mint önéletrajzában írja, már akkor megfogamzott benne a gyermeknevelés reformjának gondolata.

Középiskoláját bevégezve, hogy magyar nyelvet elsajátítsa, Debrecenbe ment, hol két évet töltött a kollégiumban s növendéke volt a legendás híró Hatvani²⁵ professzornak. Debrecenből nagyot kerülve tért vissza édesanyjához. Gyalog bejárta előbb a Felvidék nevezetesebb városait: Kassát, Lőcsét, Eperjest, Késmárkot, majd Körmöcön és Selmecbányán át visszatért Pozsonyba.

Innét indult 1763-ban az evangélikus teológusoknál szokásos külföldi tanulmányútra. Megfordult Németország főbb helyein. Felkereste Jénát, Lipsét, Hallét és Berlint.

Megfigyelte e városok helyes felépítését, az emeletes házakat, az egyenes, kövezett, fákkal beültetett utcákat, kanálisokat. Amellett, hogy szorgalmasan látogatta az egyetemet, hallgatott teológiát, filozófiát, természet- és orvostudományokat, behatóan foglalkozott anatómiával, mégis jutott ideje arra, hogy felkeresse az iparosokat, kereskedőket, gyárakat, művészeket s minden irányban gyakorlati tapasztalatokat szerezzen.

²⁵ *Hatvani István (Rimaszombat, 1718–Debrecen, 1786), matematikus és természettudós. Főleg elektrosztatikai kísérletei miatt alakja köré legendák szövődtek.

Majd megismerkedett a közgazdasági irodalom akkori termékeivel, s

Megismerkedtem a közgazdasági irodalommal...

és ezek befolyása döntötte el későbbi működésének irányát. Ugyanis a XVIII. század közepe felé az addig uralkodó merkantilizmus és ausztriai kameralizmus mellett egy új áramlat ütötte fel fejét, amely nem a nemes ércnek az országba való beözönlésében látta a jólét alapjait, hanem a földnek termékenységében és megművelésében s az ipar nagyarányú termelésében. Ez volt az úgynevezett fiziokratizmus, mely tulajdonképp csak előkészítette a talajt a hatvanas évek körül fellépő Smith Ádám²⁶ számára, ki a gazdasági élet fellendülését a munkaerőre s a munkásra alapította. Tessedik, mint műveiből kitetszik, inkább a fiziokratizmus felé hajlott, de hatott rá a merkantilizmus és fiziokratizmust egyesítő Sonnenfels²⁷ is, kinek értekezéseit Tessedik sokszor emlegeti. Smith felfogását nem nagyon ismerhette, noha van köztük sok rokon vonás. Az állam vagyonosodását Tessedik is a munkás, illetve a paraszt egyéni képzettségében, teljesítőképességében és a tevékenység szabadságában látta. Ebből kifolyólag kívánta a jobbágyterhek könnyítését; de ezt csak elrejtve, szelíd óhajítás alakjában találjuk munkáiban, mert politikába vágó dolgokba nem avatkozott. Érthető! Hisz nem volt nemes ember. Smithre emlékeztet az is, hogy újításai keresztülviteléhez eddig fel nem

²⁶ *Smith, Adam (Kirkcaldy /Skócia/, 1723–1790, Edinburgh) skót klasszikus közgazdász és filozófus. A modern közgazdaságtudomány atyja.

²⁷ *Sonnenfels, Joseph von (Nikolsburg, 1732–Bécs, 1817), osztrák–német író, jogász, az államtudományok tanára a bécsi egyetemen.

használt munkaerőt is keresett: a nőket és gyermekeiket.

Eme szellemi vonatkozások révén tanulmányévein túl is összeköttetésben maradt a külfölddel. Levezetett a jénai Mineralogiai Társasággal. Cikkei jelentek meg jó nevű német folyóiratokban, sőt 1790-ben újból tett egy hosszabb külföldi utazást, melyre feleségét és legidősebb fiát is magával vitte. Kettős céljuk volt ez alkalommal. Először Pozsonyon, Bécsen, Prágán, Egeren át, Jénát, Weimart, Erfurtot és Gothát érintve, Schnepfenthalba utaztak, hogy a Salzmann-féle gazdasági mintaintézetet megtekintsék; majd Koburgon, Erlangenben és Nürnbergben keresztül a Hohenlohe herceg birtokán fekvő Kupferzellbe mentek, melynek lakosai Mayer Frigyes²⁸ lelkes vezetője alatt okos gazdálkodás segélyével nagy civilizációra és hallatlan vagyona tettek szert. A herceg felesége magyar származású lévén (Berzevicsy-leány), nagy örömmel és szívességgel fogadta a házaspárt, sőt távozásuk alkalmával legidősebb leánya egészen Magyarország határáig el is kísérte őket.

*A beteglátogatásokat felvilágosításra
használtam fel...*

el. Külön tartott szentbeszédet a férfiaknak, a nőknek, a cselédeknek, gyer-

Mikor Tessedik egyetemi éveit befejezte s pappá szenteltetett, hozzáfogott, hogy a tapasztaltakat idehaza meghonosítsa. Jó alkalmá nyílt erre Szarvason, hová rövid segédlelkészkedés után 1768-ban megválasztották. Missióját azal kezdte, hogy felkereste családjuk körében híveit, vagy meglátogatta a betegeket, s míg azokat hasznos tanácsokkal látta el, megfigyelte hibáikat, tudatlanságukat. Ezeket aztán prédikációiba szőtte, s felvilágosította őket, hogy miként kerülhetők

²⁸ *Mayer, Johann Friedrich (Lipce, 1650–Stettin, 1712), német evangélikus teológus.

mekeknek, kinek-kinek a maga kötelességeiről.

Tessedik hamarosan átlátta, hogy így az embereknek csak nagyon kis körére hathat. Saját költségén egymásután adta ki értekezéseit; rétek javításáról, lóhere termesztéséről, szikes földek műveléséről, a húsdrágaság okairól, a magyarországi ipar akadályairól, később pedig a rossz falusi iskolákról is, mikor a békésmegyei evangélikus iskolák felügyelőségével bízták meg, s így az alája rendelt tizennégy iskolában tapasztalhatta siralmas állapotukat.

Tessedik pedagógiai szaktudását feljebbvalói hamarosan felfedezték. 1780-ban, a mikor II. József trónra lépése alkalmából felszólította a protestánsokat, fejték ki, hogy vallásszabadságuk épségben tartása mellett miként hajthatnák végre iskoláikban a Ratio Educationis²⁹ rendelkezéseit, az evangélikus egyház akkori felügyelője, báró Prónay Gábor³⁰ Tessediket bízta meg azzal, hogy a feltett kérdésre memorandummal feleljen. Ennek sikerült fogalmazása után bevásztották a Skerlecz Miklós³¹ valóságos belső titkos tanácsos elnöklele alatt Pozsonyban székelő királyi iskolai bizottságba, hol Felbiger pozsonyi préposttal együtt dolgozva, befolyást gyakorolhatott az előtte oly fontos és kedves tanügyre.

Közgazdasági újításait műveiből állíthatjuk össze, melyek közül legjelentősebb a *Der Landmann in Ungarn was er ist, und was er sein konnte*.³² *Nebst dem Plan eines wohlregulierten Dorfes*; mely legtöbb apró értekezésének tartalmát felöleli. (Kivéve az olyan speciális kérdéseket, hogy melyik vegyi anyag legjobb a szikes földek javítására, stb.) Ez a könyv mutatja Tessedik hármas törekvéseit: 1. hogy fel akarta lendíteni a mezőgazdaságot; 2. hogy javítani akart a falvak egészségtelen felépítésén; 3. hogy intézményes alapon képzett jobbagyokkal és tisztviselőkkel rendet óhajtott teremteni a falu belső berendezésében.

Reformjai manapság jelentékteleneknek látszanak, mert már régen megvalósultak s elfelejtettük, hogy mely időből s kitől erednek, de ha meggondoljuk, hogy Tessedik korában az ország legnagyobb része még hírért sem

²⁹ *A Ratio Educationis Habsburg uralkodók Magyarországra is kiterjedő oktatási rendelkezéseinek az elnevezése. A két Ratio Educationis közül Mária Terézia 1777-ben kiadott tanügyi rendelete volt az első, ezt követte I. Ferenc 1806. évi, azonos című rendelete, amely 1848-ig volt hatályban.

³⁰*Prónay Gábor, báró (Besztercebánya, 1812–Firenze, 1875), jogász, néprajzi és kertészeti szakíró, az MTA lev. tagja.

³¹ *Skerlecz Miklós, lomniczai (Zágráb, 1731–Zágráb /?/, 1799), politikus, közgazdasági író.

³² Német nyelven jelent meg 1784-ben, majd gróf Széchenyi Ferenc pártfogása alatt Kónyi János magyarra fordította 1786-ban. *A mű magyar nyelvű címe: *A parasztember Magyarországból micsoda és mi lehetne; egy jó rendbe szedett falunak rajzolatjával egyetemben*

hallotta, értékelni tudjuk azt, amit elért s azt, amire törekedett.

Ami gazdasági újításait illeti, e téren egyformán igyekezett orvosolni a helyi bajokat, valamint új termelési ágakat meghonosítani. Abban az időben ugyanis Szarvason kevesen alkalmazták a több gondot igénylő háromnyomásos gazdasági rendszert, pedig a régi, földközösség idejéből való mód, mely szerint minden évben új földet vetettek be s a tavalyit sokáig pihenni hagyták, már nem vált be, mert a lakosság népes volt, a föld pedig kevés és trágyázás nélkül nem adta meg a szükséges gabonát. Tessedik jó példával járt elől, s másokat is rá akart bírni, hogy állati vagy növényi anyagokkal javítsa földjét. Megmutatta, hogy az eddig terméketlen szikes földeket ho-

A terméketlennel tartott szikes föld művelésével kezdtem...

gyan lehet gipsszel, sárgafölddel keverve használhatóvá tenni.

Látta, hogy azon a vidéken az emberek kizárólag kalászos növényeket vetnek, s ha a gabonára rossz esztendő jár, kész volt az éhínség. Ezért meg akarta honosítani a kertgazdaságot. Különböző répfajokat, káposztaféléket, hüvelyeseket termesztett, s a velük való bánásmódot bemutatta gazdasági kertjében. Felesége, hú segítőtársa salátafajokat nevelt, s évenként 80-100-120 forintot vett be belőlük.

Közös baj volt az Alföld minden vidékén a fahiány. Mérföldekre elnyúló pusztákon sehol

az életképes csemetéket olcsón vagy ingyen szétosztotta a lakosság között.

Békés megyének másik nagy hiánya volt, hogy nagyon rossz fűnemei termettek a nyári forróság idején még ez is kiégett és semmiféle legelő sem volt. Ennek orvoslására Tessedik takarmányfüveket, lucernát, lóherét vetett, melyet hazánkban abban az időben csak kivételesen a nagy uradalmi birtokokon ismertek. 1788-ban már 8 mázsa magot produkált, a következő évben 14-et, s voltak emberek, a kik szavára hajolva 90 mázsa magot is nyertek, a

Lucernamagból 1788-ban 8 mázsát kaptam...

mit jó pénzért az ország minden részébe, sőt Németországba is szállítottak. Majd leírta e takarmányfüvek termesztését s 1000 magyar-, 1000 németnyelvű példányban kinyomtatva szétküldte a különböző vármegyékbe. E takarmányokkal remélte helyrehozni a parasztság csenevész marhaállományát, a melyet az ennivalóhiány mellett még mérges legyek, s különböző járványok is pusztítottak. Kút nem volt a legelőkön, ha itatni kellett, vagy a több kilométernyi messzeségben levő folyóhoz hajtották, s a nagy úttal tették tönkre a szegény állatot, vagy bűzös pocsolyákból itattak, melyek után a kitört dögvész százával szedte áldozatait. Tessedik kutakat ásatott. Jutalmat tűzött ki azon pásztor számára, akinél a rábizott jószág közül legkevesebb pusztul el. Megtiltotta, hogy az esett marhát a pásztornak adják, nehogy a gazda kárából hasznot húzzon, s ez esetleg rossz útra csábítsa. Hogy a pásztorok megbízhatatlanságát ellenőriztesse, hetenként más-más két ember ment ki a faluból a gulya állapotát felülvizsgálni. Javasolta, hogy a Körös romlott vizű kiöntéseit vezessék le úgy, hogy futóárkokat ássanak. Szükséges ez az utcák, utak mellett is, nyitottan vagy a föld alatt vezetve. Javítsák

ki az utakat, melyeken eső után olyan sártenger terpeszkedett, hogy egyik faluból a másikba nem lehetett közlekedni. Ha azt kérdezték az emberek, hol vegyék mindehhez a szükséges pénzt s munkaerőt, azt felelte, hogy azt a sok tolvajt, naplopót, korhelyt, akit a város költségén naponként a hűvösön tartogatnak, fogják alkalmazni inkább néhány napig útkészítésre, csatornázásra, amivel nemcsak hasznos munkát végeznek, hanem elrettentőbb példát is szolgáltatnak, mint a legszigorúbb börtönnel, vagy akár az akasztófával.

Így akarta Tessedik az első lépést megtenni a falu vagy mezőváros külsejének rendbe szedéséhez. Széles, lehetőleg egyenes, fákkal beültetett utcákat akart létesíteni. Házakat csak akkor legyen szabad építeni, ha a tervet előbb egy mérnöki dolgokhoz értő ember megvizsgálta (pl. az uraság gazdasági inspektora). Azt kívánta elérni, hogy minden épületet kert vegyen körül, gyümölcsfákkal beültetve, körülkerítve élő sövényvel. Hagyjanak helyet minden portán konyhanövények s egy takarmányfüves-kert számára. Legalább minden második háznál ássanak kutat. Mindenki ültesse körül birtokát élősvénnel; a mezsgyéket és rétek szélét gyümölcs- vagy vadfákkal. A fű sem ég ki így olyan hamar, s ember-állat ellen is megvédi földjeit. Aki pedig a kerítést jogtalanul áthágja, azt büntessék meg szigorúan.

A házakat emeletesre kívánta építeni, úgy hogy legalább négy család férjen el egyben; kettő a földszinten, kettő az emeleten. A földszinten esetleg boltok lennének elhelyezve. Így a lakóházak kevesebb területet foglalnának el, több hely jutna a kertek számára. A falu is kisebb területű lenne, a szántóföldek közelebb esnének, s ezeket egy darabban kellene a gazdáknak kiszabni, mert a szanaszét fekvő földekről a betakarítás is költségesebb, s a gazda a cselédeire sem tud eléggé felügyelni.

A szénaboglyákat, szalmakazlakat helyezték messze a házaktól, hogy a kéményből kipattanó szikrától tüzet ne fogjanak. A nagyközségeket vagy mezővárosokat kerületekre kell osztani. Egy belső és négy külvárosra, s az egészet 10 kerületre. A belvárosban lagnának azok, akik nem foglalkoznak mezőgazdasággal, a külsőkben pedig a gazdák, kiknek földjei már a kertek alatt kezdődhetnének. A főbb utcákat ki kellene kövezni, aminek fedezésére a belvárosi háztulajdonosok 10, a kültelkiek évenként 5 forintot fizessenek. Gondoskodni kellene arról, hogy a községben minden fontosabb iparág legalább egy mesterrel legyen képviselve. Ezeknek úgy kellene elhelyezkedni, hogy a kiknek mestersége több teret igényel, s akikre főként a gazdáknak van szükségük, a kültelkeken lakjanak. Sütőházakat kellene felállítani, ahol a lakosság kenyereit pénzért megsütik, s eladásra is készítenek kenyeret. Az előljárók gondoskodjanak vágóhídról. Kellenének fogadók, különösen a külvárosokban, az utasok s lovaik számára, de ha valaki csak egy éjszaka is meghál, azonnal jelentsék a községházán, s mutassák be írásait.

Tessedik tudta, hogy ilyen gyökeres változásokat egy meglevő falun vagy városon nem lehet eszközölni, ezért azt ajánlotta, hogy népes városok főlölesleges lakosságát telepítsék ki az Alföld valamely néptelen helyére. Az épületeket emeltesse a hely földesura s a lakosok, ha beköltöznek, fizessék ki rögtön a költségek felét, a többbit néhány év alatt. Az új falu felépítéséhez szükséges tervrajzot közölte a »Landmann« és az »Oeconomisch-praktische Bemerkungen«³³ című munkái függelékében.

Egy jól felépített falu magában véve még nem boldogítja lakosait, hanem tájékozott okos előljárók is kellene, akik vezetik ügyeit, védik érdekeit. Pedig Tessedik szomorúan tapasztalta, hogy a község igen gyakran törvényekben, rendeletekben járatlan bírót választ, aki tudatlanul foglalja el hivatalát, és többet árt a községnek, mint használ. Azért kivonatot kellene készíteni az új s még el nem avult rendeletekről, a tisztviselők jogairól, kötelességeiről s ezt választáskor fel kellene olvasni és megmagyarázni a község és az új tisztikar jelenlétében. Jó volna ezt megismételni ünnepek alkalmával, vagy ha új rendelet érkezik, mert a legbölcsebb intézkedés sem használ, ha meg nem értik, vagy félremagyarázzák. Hivatalból kilépő tisztviselők távozáskor informálják utódaikat s közölik velük az elmúlt évek tapasztalatait.

Minden ügyet ott intézzenek el, ahová tartozik. Az iskola dolgait az iskolában, a községeket a község házában, s a fontosabb esetekről vezessenek jegyzőkönyvet. Az árva gyermekek mellé rendeljen a község két gyámot, akik elhelyezik őket tisztességes családnál, gondoskodnak neveletésükről, gondozzák a szülői hagyatékot, s erről félénként az előljáróknak beszámolnak, ügyeljenek arra is, hogy szerződések kötésénél, fontosabb adásvételnél vagy pénzkölcsönzésnél legyen jelen valamely hivatalos személy, aki mindkét fél érdekeit védi és biztosítja. Ha az alku megtörtént, mind a két fél fizessen 100 forint értékű holmi után 2, 200 után 4 stb. garast a szegényalap javára.

Állítsanak fel az iskola előtt egy hirdető táblát (Intelligenztafel), melyen fel kell tüntetni a szegődő cselédeket, azok foglalkozási minőségét, bérüket, melyet hatóságilag állapítanak meg, s aki annál többet kér, vagy fizet, azt büntessék meg. Írják ki ugyanitt az eladó ingatlanokat, vagy ha valaki ilyesmit keres; és így tovább.

A tisztikarra vonatkozó tanácsok között nem feledkezett meg Tessedik a község szellemi vezetőségéről, a lelkészeiről sem. Milyen legyen, hogy nyá-

³³ *Gazdasági gyakorlati jegyzetek, Tessedik e munkája nem lelhető fel, illetve nem volt azonosítható Tessedik Sámuel írásainak jegyzékében (*A reformer Tessedik*, Szarvas, 2002, 381. p.)

jának igazi pástora lehessen? Ismerje a gyakorlati életet, értsen orvosi dolgokhoz, hogy ő nyújthassa az első segítyt híveinek, míg a kirurgus³⁴ a hetedik határból előkerül. Tartson kis házi gyógyszerterát, mint a hogy régebben az evangélikus lelkészházaknál szokásban volt.³⁵ Foglalkozzon gazdasággal is, hogy a hasznos újításokat birtokain bevezetve, jó példával járjon elő.

Figyelje meg a népet, prédikálja ki babonáságait. Felsőbb hatóságok új rendeleteit magyarázza meg a szószekekről. Ilyennek kívánta Tessedik az igazi lelkészt, s ilyen volt ő maga is.

A helybeli pap vagy tanító, ha segíthet is a betegen, de nem gyógyíthat. Hogy minden beteg orvosi kezelésben részesülhessen, szaporítani kellene a vármegyei orvosokat. Állatorvosról is kellene gondoskodni, mert az fogja az emberost a bizalmatlan paraszt házába bevezetni, mivel a földmíves hamarabb hív doktort a lovához, mint a feleségéhez. Gyógyszertárak ne csak a városokban legyenek, hanem falun is tartsanak a községhezán kötözszereket és egyéb szükséges holmit. Községi pénzen tartson a falu bábasszonyt.

Abban az időben nagyon sok volt a koldus, elhagyatott beteg Szarvason és vidékén. Ezek számára Tessedik kórházat és szegényházat akart alapítani. A berendezéshez szükséges költségeket a büntetésekből befolyó összegek, ingatlanok eladásánál levont százalék, s közadakozásból nyert pénz képezte volna. Tessedik hozzá is látott, hogy tervét keresztülvigye, de mihelyt egy kis tőke gyűlt össze, a szarvasi tanács szétoztatta a szegények között, vagy máshová fordította, úgy hogy Tessedik életében mind a két terv, csak kegyes szándék maradt. Pedig Tessedik úgy tervezte, hogy a szegényház lakói ne töltsék tétlenül az időt, hanem gazdálkodjanak istállózással, hizlalt marhával, melynek ellátása nem igényel nagy testi erőt, úgy hogy öregek is alkalmasak hozzá. Vagy tenyészsenek baromfit, s ezek árából, meg időnként hatósági felügyelet alatt rendezett gyűjtésből, fedezzék szükségleteiket. Dologházat is akart létesíteni, afféle modern börtönt, ahol a becsukott csavargókat, korhelyeket nem hagyják tétlenül, és gondosan elkülönítik, nehogy egymást még jobban elrontsák.

A »jól rendbe szedett falut« még más helyes intézményekkel is védelmezni akarta. Kidolgozta a falusi rendőrség tervezetét. Az áttekinthetőség kedvéért azt követelte, hogy számozzák meg a házakat, s a helység kovácsa ugyan azt a bélyeget süsse rá mindenre, ami a házhoz tartozik. Ha pedig

³⁴ *Kirurgus – sebész (görög, latin)

³⁵ Tessedik második felesége, Lissovinyi Karolin, br. Hellenbach Zsuzsanna udvarában nevelkedett s ott elsajátította a betegápolást, a házi gyógyszerek készítését, melyet Szarvason folytatva, gyógyfüveivel sok betegnek adta vissza egészségét.

valakinél idegen számmal ellátott holmit találnak, és hozzávaló jogosultságát nem tudja igazolni, szolgáltatassa vissza a tulajdonosának, azon kívül fizesse meg a dolog értékének kétszeresét, melynek fele a károsulté, fele a községi szegényalapé legyen.

Falurendezésre buzdított

Tessedik védekezni akart az Alföldön oly gyakori tüzek ellen, melyek a szalmatető házak miatt majdnem mindennaposak voltak, s melyeknek a fél falu áldozatul esett. Tessedik első intézkedése abból állott, hogy felügyeltetett a kéményekre, nehogy repedés legyen rajtuk. Kiadta szigorú parancsba, hogy mindenki vigyázzon a tűzhelyére. Ne dohányozzanak a csűrben, padláson, istállóban, s ne menjenek oda égő gyertyával. Minden háznál legyenek meg a tűzoltáshoz szükséges eszközök: vizes-hordók, vödörök, létra, csáklya. Meg kívánta szervezni a tűzoltóságot. De hiába próbálkozott, a szarvasiak nemtörődömségén megtörtött minden jóakarát. Tervét írásban is kidolgozta. Sajnos, az elveszett. Valószínűleg pozsonyi vagy németországi mintát követte, mert akkor nálunk csak olyan városokban volt tűzoltási szabályrendelet, ahol katonaság állomásozott. A legtöbb helyen, úgymint az erdélyi szász vidékeken, a védekezés mindössze abból állott, hogy este, mikor a toronyóra ütött, az őr leénekelte a toronyból: »Ihr Herrn und Frauen lasst euch sagen, – Der Hammer hat zwölf Uhr geschlagen – Bewahret das Feuer und das Licht – Das niemandem kein Schaden geschieht«³⁶. Némely faluban – még néhány évtizeddel ezelőtt is – éjjel strázsát állítottak, aki a közbiztonságra vigyázott, és tűz esetén félreverte a harangot. Minden este más-más volt soron s a ki következett, azt úgy értesítették, hogy este udvarára dobták a község lándzsáját.

Tessedik plánuma hasonlíthatott a temesvári erődítés 1731-iki »Feuer-Ordnung«-jához és a pozsonyi 1769-es »Lösch Ordnung«-hoz.³⁷ Mind a kettő lényege abban áll, hogy 1. a lakosok vigyázzanak; 2. a lakosok szerezzék be a tűzoltáshoz szükséges kisebb eszközöket, a céhek a nagyobbakat. Ezek volnának: könnyű, bőrből készült vödörök, vízfordó lajtok, létrák, csáklyák s egy heronlabda-rendszerű fecskendő. Ez akkor még ritkaság volt, s csak nagyobb városok dicsekedhettek vele. A tűzoltást még önkéntesek, a falu vagy város épkezléb emberei végezték. E rendeletek megszabják, hogy melyik céhnek, hány tagja köteles kivonulni s melyik milyen oltóeszközöket vigyen magával. Hivatalosan megállapították, hogyan kell tüzet jelezni. Ha tüzet látott a toronyőr, a torony azon az oldalán, a merre a baj volt, nappal vörös zászlót, éjjel vörös lámpát tett ki és megkongatta a harangot. Ha katonaság volt a városban, erre a jelre alarmíroznia kellett. Ha éjjel történt, az éjjeli őrnök kötelessége volt felverni a lakosságot. Aki alapos ok nélkül nem ment segíteni, azt megbüntették, aki pedig legelsőnek vitte a lajtót a baj színhelyére, a városi pénztárból egy forint jutalmat kapott. Hivatásos tűzoltóságot ebben az időben még csak Hamburgban s néhány amerikai városban találunk.

Mivel a baj végleg így sem kerülhető el, Tessedik az esetleges károsultak

³⁶ *»Urak és hölgyek, mondassék el néktek, hogy a harang nyelve már elütötte az éjfélt, vigyázzatok a tűzre és a világitásra, hogy senkit ne érjen kár.«

³⁷ Gustav Lindner: »Das Feuer« című munkájában közli a fenti rendeletek pontos szövegét. Megjelent 1881-ben Brünben. (*Tűzoltási szabályzat)

számára tűzpénztárt tervezett, melybe minden lakos fizessen évenként egy forintot, s az elsősegélyt ebből nyújtánák.

Tessedik mint lelkész sokat érintkezett az emberekkel, s kiismerte őket; belátott a családok életébe. Észrevette, hogy a legtöbb széthúzást az okozza, hogy a férj másképp vélekedik, mint a felesége. Így jutott el a nőkérdésig, de nála nem az volt a fontos, hogy a »nő« helyzetén könnyítsen, hanem a család volt szeme előtt. Az ellentétek megszüntetése végett a lányokat épp úgy kell iskolába járatni, mint a fiúkat s az oktatás mindkét nemre nézve »kötelező« legyen.³⁸ Sokszor tapasztalta, hogy fiatal házások szegénységbe jutnak, mert nem tudnak gazdálkodni. Azért csak akkor eskettessék őket össze, ha az iskolai bizonyítványt felmutatták a községházán, s ott három napi munkaidő alatt megmutatták, hogy: a fiú tud egy hold földet szántani, három kéve búzát kötni, egy rend szénát kaszálni, három fát oltani, egy öl fát vágni. A leány pedig, hogy tud kenyeret sütni, háromnapi ebédet főzni, egy guzsaly fonalat fonni és egy vég vásznat szőni. Végezhetik a fiatalok ezt a próbát a földesúrnál is, s ha nem sikerül, kötelesek ott addig ingyen dolgozni, míg meg nem tanulják.

Ilyenek s ehhez hasonlóak voltak Tessedik törekvései, melyek, ha megvalósulnak, talán könnyebb lefolyású lett volna a '48-as gazdasági válság, és talán ma is messzebb volnánk.

Hogy az eszmék, miket képviselt, fáradozásai dacára sem értek el életében kellő hatást, azt nem azok életképtelenségében kell keresnünk, hisz nagyobb részük külföldön már akkor, igen sok később nálunk is érvényre jutott, hanem abban, hogy nem volt művelt középosztály, mely megértette, s aztán saját birtokain végrehajtotta volna a reformokat, jó példát mutatva a jobbágyoknak. A földesurak, kiktől Tessedik annyit várt, s kiknek segítségét majdnem minden munkájában kikérte, még nem voltak elég érettek a közgazdasági újításokra s csak azon igyekeztek, hogy a II. Józseftől megnyírbált politikai jogaikat visszacserezzék. Majd a francia forradalom hatása alatt elzárkóztak minden idegen, újító törekvés elől. A háborúban kimerült, elszegényedett nemesség azt tartotta, hogy a munka nem hozzá illő, s főként lenézte az ipart meg a kereskedelmet; csak azt a vagyont tudta megbocsátani, amit örököltek. Súlyosbító körülmény volt, hogy Tessedik elveinek fogatosítása elsősorban a paraszt sorsán lendített volna, az ő vagyonosodását s az ezzel járó felvilágosodást azonban a nemességre életveszélyesnek tartották. Így minden köznemes, nem fogékony talaj, hanem egy kis bevehetetlen vár volt, melyet Tessedik németnyelven írott könyveivel nem lehetett meghódítani; hisz a legtöbbje nem is értette. Ha latinul ír, talán több eredményt ér el. E szellemi csődnek más akadályai is voltak. Mint ahogy egy művész nem teremt stílust, vagy egy ember nem csinálhat forradalmat, sem közgazdasági változást, úgy Tessedik sem érhetett el helyi sikereknél egyebet,

³⁸ Az iskolakényszer gondolatát még a Ratio educationisban sem találjuk meg, csak egyedül Tessediknél.

mert elszigetelten állott. Kevés volt hazánkban a hasonló törekvésű ember, s azok is távol éltek egymástól; más-más társadalmi osztályhoz tartozva, nem érintkeztek. Nem voltak folyóiratok, melyek köré csoportosulhattak volna, mert Bod Péter³⁹ 1776-ban megindult »Magyar Athenas«-a, az 1788-i »Magyar Múzeum«, vagy a Schedius-féle⁴⁰ »Zeitschrift«, ha közöltek is elvétele ilyen tárgyú cikkeket, rendszeresen nem foglalkoztak államtudományi és közgazdasági problémákkal. Hogy a nemzet jobbjai érezték, hogy az elszigeteltség nagy akadály a kultúránk fejlődésének, világosan látjuk abból, hogy a XIX. század elején történtek kísérletek a szervezkedésre úgy az irodalomban, mint a nemzetgazdaságtan körében, mely utóbbinak eredménye a »Keszthelyi Georgikon«. De mire megalakult, s éreztette hatását, Tessedik már pályája végén állott.

Tessedik hamarosan átlátta, hogy reformjai keresztülviteléhez fogékony emberanyag szükséges s mivel a felnőttek nem nagyon hallgattak rá, az ifjúságot akarta megnyerni. Elhatározta egy mintaiskola alapítását. Hogy célját elérhesse, 1799. augusztus 30-án kérvényt adott be a szarvasi urasághoz, amelyben 6 hold szikes földet kért. A Harruckern-örökösök 1780. május 8-án kiutalták az óhajtott területet, ahol Tessedik saját költségén egy kisebb iskolát épített, gazdasági kertet, könyvtárat rendezett be, és négy esztendőn keresztül egyedül tanította a szarvasi fiúkat, leányokat. Az intézet szerény körülmények között, kis méretekkel kezdődött, de később gazdasági mintaiskolává nőtte ki magát. Virágkora tantervét és tanítási módját megközelítőleg rekonstruálhatjuk a kancelláriai felterjesztések és vizsgálatok, Tessedik munkái s főként önéletírása nyomán. A tanítási módszer a »kérdés és felelet«-en alapult – szókratészi volt, ahogy a felterjesztésében a helytartótanács nevezi – alapul Salzmannt⁴¹ és Basedovot⁴² vette, de nagy tisztelője volt Tessedik Comeniusnak⁴³ is, annyira, hogy a protestáns zsinat tartama alatt kinyomatta Comenius »de cultura ingeniorum et de pellenda e scholis ignavia«⁴⁴ című sárospataki székközlőjét és szétesztotta a jelenlevők között.

³⁹ *Bod Péter (Felsőcsernátony, 1712–Magyarigen, 1769), egyházi és irodalomtörténeti író.

⁴⁰*Schedius Lajos vagy Ludwig Schedius (Győr, 1768–Pest, 1847), filológus az esztétika professzora, lapszerkesztő, térképszervező, dramaturg, pedagógiai szakíró, az MTA tagja és a Kisfaludy Társaság alelnöke. Munkássága során a német és a magyar kultúra között töltött be közvetítő szerepet.

⁴¹*Salzmann, Christian Gotthilf (1744–1811), lelkész és pedagógus.

⁴²*Basedow, Johann Bernhard (Hamburg, 1724–Magdeburg, 1790), német oktatási reformer, pedagógus és író.

⁴³*Comenius Ámos János, *Komenský*, *Szeges* (Magyarbród /Morvaország/, 1592–Amszterdam, 1670), cseh pedagógus és író, 1650–1654-ig a sárospataki iskola tanára és újjászervezője.

⁴⁴*A tehetség ápolásáról és a restség iskolából való kiűzéséről

Az iskolában tanultakat az életben tovább terjesztik...

Nagy súlyt fektetett iskolájában arra, hogy a gyermekeket már korán önállóságra szoktassák. Például feladatképen olvasmányokat, imákat, énekeket kellett rögtönözniük. A tanítás ideje s a tanrend nem volt óráról órára meghatározva, a tanító saját belátása szerint adott elő, amíg látta, hogy hallgatói ki nem merültek; de minden délelőtt s minden délután legalább két óra hosszat tartottak elméleti oktatást s azután a gyakorlati bemutatás következett.⁴⁵

Az intézet növendékei két főcsoportra oszlottak, az első pedig több osztályra bomlott. Ez elsőbe tartoztak a 6-14 év közötti gyermekek s elméleti oktatásuk megfelelt az akkori elemi iskola tervének, néhány tárggyal s a gyakorlati gazdasági tevékenységgel kibővítve. A második csoportban 16 évnél idősebb fiúk voltak, akik vagy gazdatiszti pályára készültek, vagy tanítójelöltek voltak, kiket feljebbvalóik küldtek Tessedikhez, hogy a gazdaság terén is ismereteket szerezzenek.

Az iskola tanterve elméleti és gyakorlati részre oszlott, de az elméleti

⁴⁵ Orsz. Levéltár, Kanc. oszt. 11.841/792. számú helytartótanácsi felterjesztésében:

Diurnam studiorum partitionam nullam is his scolis stabilitam, sed eam arbitrio docentium itam relictamesse, ut cuiusvis studii pertractationem totum assumant, dum pueros eidem magis intentos esse adverterint. Tempestas tamen publicae institutioni destinari ante meridiem horis duabus. et totidem post meridiem quibus terminatis majores qui iam in industrialibus exerceri possunt, ad hortum impensis institoris Tessedik erectum educuntur ac in eodem dehis, quae in Sholis theoretice audivexunt, practice erudiuntur.

**Ebben az iskolában az óráknak semmiféle kötött napirendje nem volt, hanem azt az oktatói belátás határozta meg úgy, hogy bármely tantárgy teljes tárgyalását csak addig vállalták, amíg a gyerekek figyelmüket nagyrészt ugyanarra tudták irányítani. Mégis meghatároztak az elméleti oktatás számára délelőtti két órát, és ugyanennyit délután, amely órákban a kiválasztott idősebbek, akik már gyakorlati feladatokat ellátni képesek, Tessedik tanár úr felügyelete alatt felállított kertben nevelődtek, és ugyanazokról a dolgokról, amelyekről az iskolában elméletben hallottak, gyakorlatban kiműveltetnek.*

oktatásban is olyan tárgyak szerepeltek, melyeknek erősen gyakorlati hasznuk volt, például kémia és egészségtan. A kisebb gyermekeknek írást, olvasást, számolást tanítottak, a nagyobbaknak földrajzot, természetrajzot, fizikát, kémiát, egészségtant, diétetikát. Ez utóbbi főként a betegek ápolásáról s a betegkosztról szólt. A felsőosztályos gyakornokok tanultak világtörténelmet, államtudományokat, közgazdaságtant, pénz- és kereskedelemügyet, sőt mérnököknek való dolgokat is. Mint kereskedői, gazdatiszti, rendőri s más kisebb hivatalnoki pályára előkészített ifjak hagyták el az intézetet. A tanítás nyelve, a helyi viszonyokhoz mérten magyar, német és tót volt; a gyakornokoktól a latint is megkövetelték.

A gyakorlati oktatást már a legkisebb gyermekeknél kezdték, könnyű dolgokkal, mindig a növendékek szellemi és testi erejéhez mérten. A nagyobbak megtanulták a földnek természetes és műtrágyával való javítását, mely utóbbi nálunk abban az időben még majdnem ismeretlen volt. Megismerték a takarmányfűvek: lucerna, lóhere vetését és használatát, különböző répafajok termesztését. Tanulták, hogyan kell fát ültetni, fákat oltani és gondozni, élősövényt készíteni. Felesége felügyelete alatt a növendékek naponként 100-200, sőt 300 csemetét is beoltottak. Tessedik megmutatta, hogy hogyan kell az eladásra vagy levágásra szánt marhát istállóban tartva, répával és takarmányfűvel felhizlalni.

Foglalkozott méhészettel, selyemhernyó tenyésztéssel, melynek terjedését már Mária Terézia⁴⁶ és II. József is nagyon óhajtotta. Jól értette, hogy hogyan kell ezt a sok gondot igénylő tantárgyat bevezetni és a növendékekkel megkedveltetni. Elkezdte a tanítást az eperfa ültetésén, majd megmutatta, hogyan kell lombjával a hernyókat táplálni, a selyemgubókat leforrázni és felgombolyítani, végül a selyemszál fonását is bevezette. Hogy nagyobb eredményt érjen el, elküldte feleségét s legidősebb leányát, még másik három leánnyal Mazzucattohoz, a budai selyemgyár igazgatójához, hogy selyemfonást tanuljanak s a tapasztaltakat az intézetben érvényesítsék. Látszik ebből, hogy Tessedik nemcsak a nyersanyagok termelésére fordított gondot, hanem azok feldolgozására is. Abból kiindulva, hogy a magyar faluk egyik legnagyobb baja a mesteremberhiány, bevezette iskolájába az egyes iparágak ismertetését, hogy a gyermekek így talán kedvet kapnak valamilyen mesterséghez. Beszerezte saját költségén az ehhez szükséges eszközöket és gépeket. Volt az intézetben gyalu- és esztergapad, rokka, szövőszék, kender- és gyapjűfűstülő, vegyi kísérletekhez szükséges üstök és így tovább.

⁴⁶ *Mária Terézia (Bécs, 1717–Bécs, 1780), a Habsburg-házból származó osztrák uralkodó főhercegnő, 1740–1780 között magyar és cseh királynő, I. (Lotharingiai) Ferenc (Nancy, 1708–Innsbruck, 1765), német-római császár felesége, a Habsburg–Lotaringiai-ház ősanja.

Az eperfának ültetése... a selyembogarak felnevelése... a gyermekek kezén ment keresztül

Fáradásai nem voltak hasztalanok. A selyemtermesztés terén 12 mázsa selymet produkált, mit a növények, felesége vezetésével, megfontak s Pestre, Budára, Nagyváradra és Békéscsabára szállítottak feldolgozás végett. Az 1794/95. évi nagy szárazság idején, hogy az éhező népnek munkát adjon, Besztercéről hozatott egy mestert és gyapjúfonót s szövőt rendezett be az intézetben. 43 mázsa és 94 font gyapjút dolgoztak fel szövőszékein 728 rófnyi szövetté, mely munka mellett 428 felnőtt és gyermek kapott alkalmazást. A szarvasiak azonban, amint a szükség elmúlt, ott hagyták a gyapjúfonót, s hamarosan végleg el is felejtették.

Tessedik felesége kenyérsütésre és pálinkafőzésre használta a burgonyát

s így 300 forintot vett be annyiból, a mi egy holdon termett. Sárgarépból cukrot és szirupot főzött s azzal látta el házi szükségletét. Abban az időben ez nagy dolog volt nálunk, mert csak a külföldi nádcukrot ismerték. A répből készült cukor nagy jelentőségét még Tessedik sem sejtette, ő csak háziipari cikknek szánta, a mivel a fölösleges kiadásoktól megkímélheti magát.

*A nagy, szilárd épület
négy hónap alatt felépült*

úbornakával, s ha valaki le akarta szakítani, a saját orrát fogta meg.⁴⁷

Nagy eredmény volt, hogy fia és az egyik gyakornok pár óra alatt szikszóból szódát főzött, melyet analízis végett felküldtek egy pesti vegyészhez, a kitől nagyon kedvező választ nyertek. Hogy ilyen dolgokban Tessedik nem volt járatlan, bizonyítja, hogy 1798. április 3-án elnyerte a jénai mineralógiai tudós társaság diplomáját. Ezek az eredmények imponáltak az embereknek. A köznép lassanként átvitte Tessedikre mindazokat a meséket, amik Hatvani professzorról keringtek. Két emberöltővel később is az a hír járta róla, hogy árvizet csinált a szobájában, olyat, hogy nem lehetett rajta átmenni, vagy télidején televarázsolt a szobája falát felfutó

⁴⁷ Melich János dr. úr szíves közlése alapján.

Tizenegy éve működött már Tessedik, mikor a szarvasi tanács elhatározta, hogy a gazdasági iskolát összekötik nyilvános iskolájukkal. Ebben az időben Tessedik németnyelvű felsőfolyamodványt nyújtott be, melyben az intézet fontosságára való tekintettel II. Lipót⁴⁸ pártfogását kérte.⁴⁹ Ezzel megindult a felterjesztések és vizsgálatok hosszú sora, mely sajnos, nagyon kevés anyagi eredményre vezetett. Szarvas városa támogatásával Tessedik most új épületet emelt, ellentétben a régi vályogiskolával, szilárd anyagból. Emeletes szép házat, homlokzattal, sok helyiséggel, melynek hasznavehetőségét és külső szépségét még a hivatalos vizsgálaton alapuló helytartótanácsi felterjesztés is elismerte. Az emeleten helyezték el a tantermeket és a tanárok lakásait; földszinten a különböző műhelyeket meg az anyagszertárt. De Tessedik nem soká élvezte az új iskola előnyeit, mert mikor a növendékek száma 991-re szaporodott, az intézet megszűnt.

Sem ezen első, sem az intézet második korszaka alatt nem nélkülözte Tessedik felsőbb körök s a hozzáértők elismerését és erkölcsi támogatását, de az anyagiakat annál inkább. Már II. József észrevette működését és 1782. év szeptember 2-án Szarvasra küldte Angyal József békési alispánt Sztermenszky főjegyzővel, kik mise után felolvasták oltár előtt a németnyelvű királyi rendeletet, majd ékes magyar beszéd kíséretében átadták Tessediknek és feleségének egy-egy őfelsége arcképével díszített 25 arany értékű érmet. II. Lipót bizottságot küldött ki az intézet megvizsgálására, melynek kedvező jelentése után kihallgatáson fogadta Tessediket, s azt a kijelentést tette, hogy »Magyarország ilyen gyakorlati gazdasági és iparis-

⁴⁸ *II. Lipót (Bécs, 1747–Bécs, 1792), német-római császár, magyar király (1790–1792), Mária Terézia harmadik fia.

⁴⁹ Orsz. Levéltár kanc. oszt. 13.386/1791. sz. Rövid tartalma a következő: Ő fensége nagy súlyt helyez a földművelés és ipar minden ágának tökéletesítésére. Ennélfogva a vezetése alatt immár 11 éve fennálló intézet felvirágzott; s arra a szép reményre jogosított fel, hogy Ő fensége uralkodása alatt, talán az ilyen nemű iskolák anya és mintaiskolájává emelkedhetik. Ezért alázatosan kéri Ő fenségét, hogy a következő okok alapján pártfogolja ezt a közhasznú intézetet:

1. Az egész Tisza-vidéken nincs egyetlen egy iskola sem, mely gazdasági, ipari, illetve gyakorlati kiképzésben részesítené az ifjakat. Minden más életpálya számára vannak iskolák, csak a földművesek, iparosok, kereskedők nélkülözik. Pedig hát ők a gazdasági élet fenntartói, fejlesztői.

2. Ez a virágzásnak indult gyakorlati gazdasági ipariskola nagy előhaladásokat tett a javított gazdaság minden ágában (úgy mint a földjavítás, mesterséges rétek készítése, selyemhernyó- és méhtenyésztés, kertgazdaság és a polgári, illetve kisebb építkezés terén), mely eredmények felkeltettek a nagyközönség figyelmét és kivívták elismerését.

Ez az intézet mind ez ideig úgy tartotta fenn magát, hogy kicsiny tőkét közfeltűnést és tetszést keltő spekulációkba fektette. De ez az alap egyáltalán nem elég és semmiképp sem szilárd. Ezért most, mikor a növendékek száma 900-ra szaporodott. Ő fensége anyagi támogatását kéri, hogy az intézetet továbbra is fenntarthassa, fejleszthesse.

kolák nélkül sohasem emelkedik a művelt államok sorába».

Ferenc császár még jobban átlátta az intézet jelentőségét. A francia háborúból származó bonyodalmak mellett is beszerezte a már régebben elrendelt jelentést, melyet Mitterpacher Lajos⁵⁰ egyetemi tanárnak kellett készíteni. Erre feleletül Ferenc az 1798. július 2-án kézbesített leiratában akként rendelkezett, hogy: »Ilyen gyakorlati gazdasági intézetek állíttassanak fel az egyetem és más főiskolák mellett, s a míg az új rendszer életbe nem lép, addig minden kerületből legalább két tanítóságra készülő ifjú, a ki a gazdasági dolgok iránt kedvet érez, küldésük Tessedikhez, s ott két évről szóló bizonyítványt nyervén, más pályázók előtt alkalmaztassanak.«⁵¹ A rendelet ez utóbbi részét követték is hét eszterdön keresztül.

„Vörös szalagon függő 25 arany értékű érmet adott át...”

Ami az előbbit illeti, régi szándék volt, Tessedik beadványai csak újraélesztették. Még Nagyszombatban 1776 előtt Mária Terézia át akarta alakíttatni a Winterl vezetése alatt álló botanikus kertet zöldséges kertté. Később melléje tervezték, s 1778-ban, mikor az egyetem Budára költözött, a botanikus kerttel együtt a gazdasági kertet is a városmajorba akarták elhelyezni. Négy évvel később Mitterpacher, az elméleti gazdasági tanszék előadója, felsőbb megbízásból tervet készített a gazdasági kert felállításához. Meghallván ezt Niedermayer Ferenc budai polgár és volt árvagyám, 1803-ban felajánlotta e célra budai telkeit, azon kikötéssel, hogy a közalapítványi jószágokból megfelelő értékű

⁵⁰ *Mitterpacher Lajos (Bellye, 1734–Pest, 1814), természettudós, a mezőgazdaságtan első magyarországi egyetemi tanára.

⁵¹ Eme rendeletnek alapját valószínűleg az 5375/798. számú Helytartótanácsi felterjesztés javaslata képezi: »His consilium Locumtenentiale Regium eam sabnexuit opinionem: »quod Industrialem hanc Scolam penes Universitatem Regiam erigendam, ac dein in omnibus districtibus introducendam censeat, ut utilitas illius ni plures regni partes dinamet.«

*A Királyi Helytartótanács úgy vélekedett, hogy „ezt a gyakorlati jellegű iskolát a királyi egyetemhez tartozóan kell felállítani, és inmentől fogva minden kerületben bevezetendőnek ítéli, hogy ennek haszna a királyság többi részében is elterjedjék.”

birtokkal kárpótolják. Mitterpacher és Tomcsányi⁵² tanárok küldettek ki a felajánlott telkek megvizsgálására, de Mitterpacher ugyanakkor azt indítványozta, hogy az intézet helyére nézve Pest szabad királyi várossal is tárgyaljanak. Időközben Wiesner Ferenc lipótvári erdészeti prefektus tervet nyújtott be egy az egyetem költségén felállítandó erdészeti iskoláról. Ófelsége az egyetemnek dús jövedelmeire való tekintettel, kegyesen fogadta a javaslatot s felszólította Mitterpachert s az egyetemi magisztrátust, vajon nem lehetne-e a gazdasági iskolát a pécsváradai erdészetiivel célszerűen kapcsolva felállítani. A magisztrátus ki is küldött valakit a helyi viszonyok tanulmányozására, de jelentése kedvezőtlen lehetett, mert Mitterpacher 1805-ben Wiesner javaslata ellen nyilatkozott s a magisztrátus is ilyen értelemben döntött; mivel az ifjak az egyetem székhelyén más tudományokban is képezhetik magukat s azonkívül a már meglévő eszközök felhasználásával, sokkal kisebb költséggel és nagyobb eredménnyel állíthatják fel. Ezek után az egyetemi tanács kiküldötte Mitterpacher, Tomcsányi és Schmidt⁵³ tanárokat, kik Szatmáry jegyző és Pest városa négy küldöttével megvizsgálták Niedermeyer felajánlott telkeit, melyek a váci és hatvani kapukon kívül feküdtek, s az utóbbit találták a gazdasági intézet számára legalkalmasabbnak.

Hogy ezután a tárgyalások milyen tényleges eredményre vezettek, annak semmi nyomát sem találjuk, valószínűleg elaludt a dolog, mert hisz a botanikus kertet sem akarták pénzzel ellátni, nemhogy még az egyetem szempontjából is csak kevésbé fontos gazdasági kertet.⁵⁴

1798-ban, egy hónappal a fent említett rendelet után, Ferenc császár 25 arany értékű díszéremet és dicsérő oklevelet küldött Tessediknek.

Másfelől is érték kitüntetések. Vele dolgoztatták ki a nagyszentmiklósi gazdasági iskola tervét⁵⁵, melyet végrendeletével saját birtokán 1800-ban, Nákó Kristóf dúsgazdag, Macedóniából származott földbirtokos alapított, főként jobbágyság számára.

Jankovich Tódor orosz államtanácsos, Stratimirovics karlócai érsek közbenjárásával pedig felszólította Tessediket, hogy küldje el neki iskolája részletes leírását és tantervét, hogy az éppen rendezés alatt álló orosz isko-

⁵² *Tomcsányi Ádám (Kámánfalva, 1755–Pest, 1831), fizikus, mérnök, egyetemi tanár, egyebek között a mezőgazdaságtan tanára.

⁵³ *Schmidt János (Pest, 1765–Pest, 1837), matematikus, egyetemi tanár, a pesti tudományegyetem és a Mérnöki Intézet gyakorlati mértan és vízépítés tanszékének tanára, majd az egyetem rektora. Tanítványai közül került ki a reformkor számos kiváló mérnöke.

⁵⁴ I. Pauler Tivadar: »A Budapesti m. kir. Tudomány-Egyetem története.« Budapest, 1885. 2. Gombócz Endre: »A budapesti egyetemi botanikus-kert és tanszék története 1770–1866-ig.« Budapest, 1914. 3. Egykorú egyetemi tanrendek és almanachok alapján.

⁵⁵ Megjelent a Schedius »Zeitschrift von und für Ungarn-ban.«

lák javára felhasználhassa.⁵⁶ Gróf Festetics György⁵⁷ is meghívta a keszthelyi gazdasági iskola igazgatójának, de Tessedik nem fogadta el a meghívást, mert sajnálta elhagyni akkor épen virágzó intézetét.

⁵⁶ *An wohlwürdigen Herrn Samuel Tessedik Prediger bei der Ewang. Gemeindc und Director des Oec. Instituts zu Zsarwasch.*

Wohl Ehrwürdiger! Ein von dem Herrn Staatsrathe von Jankovich aus St. Petersburg erhaltenes Schreiben veranlasst mich dieses unbekannterweise an Sie zu erlassen, und es gereicht mir zum besonderen Vergnügen, dass ich auf diese art eine Gelegenheit erhalte, in einigen Verhältniss Ihrer Bekanntschaft zu treten. Der Herr von Jankovich erinnert sich an Ihnen einen Mitschühler und Schulfreund zu Pressburg gehabt zu haben, und hoffet um so leichter das was er wünscht von Ihrer Güte zu erhalten. Er hat alles Gute von Ihrem mützlichen Institute zu Szarvas gehört, und wünschte eine nach allen Teilen detaillierte Nachricht und Beschreibung dieses Institutes erhalten. Ich glaube zwar dass diese seinem Wünsche am besten ohne ihrer Ungelegenheit Genüge geleistet werden konnte, wenn das von Herm Molnár angekündigte oekonomische Werk samt ihren Zusätzen bereits herausgekommen ware, weil dies aber noch nicht der Fall ist, und nur bis nun noch nicht gekannt geworden ist, ob und wie bald dieses Werk ans Licht treten dürfte, so hielt lich es dafür, dass man die gewünschte nachricht an der Quelle selbst am besten erhalten könne. Ich bin daher bemüssiget, Sie auf das höflichste zu ersuchen, Sie wollen die Güte haben und nur so bald als möglich eine solche umstandliche Beschreibung, solche mag in schon gedruckten oder noch ungedruckten Schriften bestehen überschicken. Und damit ich desto eher in dem Stande werde, dem Wunsche des Herm von Jankovich zu entsprechen, so bitte ich sich bei Übersendung der Post zu bedienen, wo ich dann nicht ermangeln werde alle Spesen mit Dank zu vergüten. Ich verbleibe übrigens mit wahrer Hochachtung Euer Ehrwürdigen ergebenster.

Stephan v. Stratimirovich

Erzbischof u. Metropolit. Karlovicz am 16-ten Februar 1803.

**Méltóságos Tessedik Sámuel úrnak, a szarvasi evangélikus gyülekezet prédikátorának és a Gazdasági Intézet igazgatójának.*

Méltóságos Uram! A szentpétervári von Jankovich államtanácsos úrtól kapott irás adta az alkalmat, hogy ismeretlenül átengedjem ezt (az írást) Önnek, és külön öröömre szolgál, hogy imígyen lehetőségem nyílik arra, hogy valamiféle módon ismeretségbe kerüljek Önnel. Von Jankovich úr úgy emlékszik, hogy az Ön iskolatársa és iskolai barátja volt Pozsonyban, épp ezért még inkább reméli, hogy az Ön segítőkészsége révén megkapja azt, amit kíván. Nagyon sok jót hallott az Ön hasznos szarvasi intézetéről, és szeretne az intézetről mindenre kiterjedő módon részletezett leírást kapni. Ugyan, én azt gondolom, hogy ezt a kívánalmát a lehető legjobban ki lehetne elégíteni anélkül, hogy Önt zavarni kellene, ha a Molnár úr által beharangozott közgazdasági mű az Ön kiegészítéseivel már megjelent volna. Mivel azonban ez még nem történt meg, és jelen pillanatig még nem lehet tudni, hogy ez a mű mikor jelenik meg, vagy hogy megjelenik-e, ezért én úgy gondoltam, hogy a kívántakat legmegfelelőbb módon magánál a forrásnál kaphatjuk meg. Ezért a legudvariasabban arra kérem, hogy legyen oly kedves és amilyen hamar csak lehetséges egy afféle terjedelmes leírást küldjön meg, akár már megjelent a munka nyomtatásban, akár nem. És hogy még inkább meg tudja felelni von Jankovich úr kívánságának, ezért arra kérem, hogy postán küldje meg, és nem fogom elmulasztani összes költségét köszönettel megtéríteni. Egyébiránt maradok Méltóságod iránt nagy tisztelettel: Stephan von Stratimirovic Érsek, metropolita, Karlóca, 1803. február 16.

⁵⁷ *Festetic György, gróf (Ság, 1755–Keszthely, 1819), nagybirtokos, a keszthelyi Georgikon és Helikon alapítója.

Mindezen kitüntetések azonban sok ember irigységét felkeltették, főként paptársaiét, kikről Tessedik úgy nyilatkozott életrajzában, hogy halála után ő is elmondhatja, a mit Melanchton mondott: »Ibis, ibis anima mea et liberaberis ... ab odio Theologorum.«⁵⁸ De nemcsak ezek okozták az ellene feltámadt gyűlölséget, hanem jóérzésben Tessedik személyes tulajdonságai s első sorban hiúsága.⁵⁹ Nagyon bántotta a szarvasiakat, hogy Tessedik mindent jobban tudott és akart tudni náluknál, hogy a legtöbb akkori lapban cikket írt saját magáról és másfélszáz művéből ritkán felejtette ki iskoláját és szerény személyét. Nem járt társaságba, nem vett részt a közös mulatságokon, s ez sértette büszkeségüket. De mélyebb okai is voltak az ellenségeskedésnek. Tessedik rend és takarékoság címén olyan dolgokat akart megszüntetni, amik a lakosság ősi szokásaiban, mondhatni természetében gyökereztek. Betiltotta a többnapos lakodalmakat, a keresztelői vendégséget, a fonóbeli összejöveteleket, a halotti tort, a hosszú búcsúztatókat s hogy azon az iskolás gyermekek, mint énekkar szerepeljenek. Ez a szigorúság az élet élvezeteivel szemben hallei tartózkodásának tudható be, hol a XVIII. század közepe táján, Zinzendorftól⁶⁰ megreformált pietisták, puritán életet követeltek a lakosságtól, de a mellett sok humánus intézményt alapítottak, s nagy jólétet teremtettek a városban. Tessedik azonban talán még túltett rajtuk, s Kálvin haragjával üldözte a világi hiúságokat. Azt kívánta, hogy a polgárok állandóan figyeljék egymást, hogyan élnek, mit csinálnak, s ha valami gyanúsat látnak, azonnal jelentsék a községházán. Ilyen kémrendszert nálunk szerencsére nem lehetett meghonosítani. Minden javaslata végén ott volt a büntető paragrafus: »akik pedig ez ellen vétének, személyválogatás nélkül ítéltessenek háromnapos közmunkára« és így tovább.

Efféle dolgok rontották a hangulatot s hamar akadt, aki a durcáskodók élére állott és pedig Boczkó Dániel szarvasi lelkész-társa személyében, aki maga is foglalkozott pedagógiával, tanügyi újításokkal, de a klasszikus nevelés híve volt.⁶¹ Megindult a hajsza Tessedik ellen. Csúfneveket kapott, Boczkó a prédikációs székről beszélt ellene, s Tessedik annyira lenézte őket, hogy nem is védekezett. Erre a község bevádolta a felettes egyházi hatóságnál, hogy papi hivatalát elhanyagolja, földet túr, és selyemgyártással

⁵⁸ *Mégysz, mégysz, lelkem, és megszabadulsz... a papok gyűlöletétől. (Tessedik *Önéletírásából*)

⁵⁹ Benka Gyula, a szarvasi gimnázium igazgató-tanára, kinek elődei már Tessedik idejében ez intézetnél tanári állást viseltek, familiáris tapasztalatok nyomán úgy ír Tessedikről az 1896. évi értesítőben, hogy »nemes, önérzetében sokszor hatalmaskodó lelkész.«

⁶⁰ *Zinzendorf, Karl Johann Christian Graf von (Drezda, 1739– Bécs, 1813) osztrák államférfi.

⁶¹ *Boczkó kezdeményezésére alapították a mezőberényi, a később Szarvasra telepített latin irányú gimnáziumot.

foglalkozik. A kirendelt bizottság Tessediknek adott elégtételt, de ez sem csendesítette le a kedélyeket. Ellenségei keresztülvitték, hogy 1796-ban a város megvonja tőle támogatását. A tanfelügyelőséget kivették kezéből, s egy Belopotoczky nevű vargára bízták, aki működését azzal kezdte, hogy a Tessediktől bevezetett egészségtant, mint erkölcstelen tárgyat kiküszöböltette, s behozta helyette a mitológiát.

Tessedik visszavonult, bezárta intézetét, s noha most három és fél évi stagnálás következett, még sem adott fel minden reményt; s úgy látszott nem alaptalanul. Tudniillik, már régebben folytak tárgyalások a kamarával, hogy Szarvas városa áldozataiért kárpótlást nyerjen, hogy Tessedik kertjét kincstári területen rendezzék be. Eredménye nem lett ennek az akciónak sem, mert a kiküldött bizottságok által javasolt területet a kamara sohasem fogadta el, hanem olyan puszták esetleges vagy részben való átengedéséről beszélt (Kispereg, Székesegyház, Pitaros), melyekről Tessedik memorandumában kifejtette, hogy talajuk s főként fekvésük miatt használhatatlanok.

Szenvedéseim megszapordtak...

medio adnexae suo sepresentationis methodum institutionis, et informationem professoris Mitterpacher, qui methodum Tessedikianam desiderato scopo correspondentem esse invenit, differentiam vero inter hanc

Még 1796. augusztus 9-én Mitterpacher egyetemi tanár vizsgálta a tantervét, melynek alapján jelenti a kancelláriára⁶²: »Practica docendi methodus per praefatum professorem non tantum probabatur, sed ultra etiam declaratum extitit«⁶³ stb., s kifejti, hogy a tanítási módszer magába foglalja mindazt, a mi a gyermekek testi ügyességéhez s szorgalmának fejlesztéséhez szükséges. Mitterpacher véleményét az egyetemi elméleti s a szarvasi gyakorlati oktatás közötti különbségről az 53751798. számú felterjesztésben közli bővebben: »Submisit consilium Locumtenentiale

⁶² Orsz. Levéltár kanc. osztály 9466/1796. sz.

⁶³ *A tanítás gyakorlati módszerét a korábban már említett tanár nem csak megvizsgálta, hanem ezen felül ki is jelölte.

et chatedra rei rusticae penes universitatem existentem potissimum in eo consistere proposuit, quod in universitate res oeconomica theoretice, in scola vera Tessedikiana practice traduntur, cum universitati desint agri, borti, prata, allodia, instrumentae, quoad proxim desideratur.«⁶⁴

1798-ban felterjesztették a nagyváradai tanulmányi főigazgató s Békés vármegye vizsgálaton alapuló jelentését, melyben a »kiváló intézet« számá-
ra 5490 forintnyi segílyt javasolnak, feltüntetve, hogy mire fordítaná Tessedik a nevezett összeget. És pedig:

1. Ad varia manufactura convertendos florenos	1000 frt.
2. pro erigenda mola fulonaria	2000 frt.
3. pro pelo quondam et eius accessoriis	1000 frt.
4. pro tribus sedibus textoriis	36 frt.
5. pro 2 eacabis tintoris	70 frt.
6. pro adaptione ripa Fluvii Chrisii ad molam fulonaria	<u>1394 frt.</u>
quae positiones desideratam summam efficiunt	<u>5490 frt.</u> ⁶⁵

Ez az ajánlat is csak propozíció maradt. Az egyetlen pénzsegély, amit Tessedik kapott, 1300 forint volt, melyet 1799-ben 559/799. szám alatt utal-
tak ki számára az egyetemi alapból, olyan beosztással, hogy abból minden tanító 300, tehát a három együtt összesen 900-at, Tessedik a saját részére 400 forintot kapott.

Az 1796. év több kedvező leiratának hatása alatt Tessedik hajlandó volt intézetét újra megnyitni. 1799. május 31-én Szarvason felhívást intézett a

⁶⁴ *A Helytartótanács kibocsátja az oktatás módszerével, és a hozzá csatolt szemléltetéssel, valamint Mitterpacher professzor (vizsgálati) eredményével kapcsolatban, hogy Tessedik módszerét kívánatosnak és a célszerűnek találta, e módszer és az egyetemi mezőgazdasági tanszék közötti különbséget leginkább abban látta, hogy az egyetemen a gazdaságtant elméletben, Tessedik iskolájában pedig gyakorlatban oktatják, minthogy az egyetemi oktatásból hiányoznak a szántóföldek, kertek, legelők, udvarházak, szerszámok, amelyek a gyakorlatban kívánatosak.

⁶⁵ Úgy a felterjesztésben, mint 3682/798. számú fogalmazásában is hibás az összeadás.

*1. Különféle, növények nemesítésére szolgáló műhelyre	1000 frt.
2. Örlő vízimalom felállítására	2000 frt.
3. Valamiféle medencére és annak tartozékaira	1000 frt.
4. Három szövőszékre	36 frt.
5. Két, kelmefestéshez való eszköz céljára	70 frt.
6. A Körös-folyó partjának az örlő vízimalomhoz való alkalmassá tételére	<u>1394 frt.</u>
Amely tételek a kívánt összeget teszik ki	<u>5490 frt.</u>

tehetősebb hazafiakhoz⁶⁶, melyben kifejti, hogy mi mindenre van az iskolá-

⁶⁶ Orsz. Levéltár kanc. oszt. 3676/1802. sz. Tartalma: 6 felsége felszólította a hazafiakat, hogy a Tessedik-féle iskolát tőlük telhető minden módon támogassák. Mindeddig jóformán semmi sem történt. Azonban egyesek azt a kérdést intézték hozzá, hogy hogyan lehetne az intézetet segíteni. Íme a válasz: Az intézetnek szüksége van állandó alapra, melyből:

1. A vizsgálatoknál, a tanerők elhelyezésénél és továbbképzésénél előforduló legszükségesebb kiadásokat fedezhetnék.
2. Melyből a tanerők számára idővel szükséges új épületeket emelhessenek.
3. Hogy legyen miből szemléltető kísérleteket végezni a növendékek előtt, úgy a föld javítása terén, mint a gazdaság egyéb ágaiban.
4. Hogy beszerezhessék a gazdasági gépeket, eszközöket, modelleket; a fizika tanításához szükséges készülékeket, melyek nélkül kísérleteket nem végezhetnek.
- 5-6. Hogy a földjavítás, valamint a szükséges személyzet (szolgák, napszámosok, pásztorok) díjazását s az esetleges fuvarbéreket kifizethessék. Hogy a gazdasági kert számára külföldi fanemeket, magféléket hozathassanak, melyeknek terjesztését - minden gyakornok a tanároktól számára kiosztott földdarabon - kipróbálhassa.
7. Hogy új gazdasági épületeket emelhessenek, mert modern tejjgazdaságot és istállózsíra alapított marhahizlálást nem lehet jó és modern istállók nélkül bevezetni.
8. Hogy beszerezhessék a hazai ipari és kultúr-termékeket, s ezek bemutatásával leegyszerűsíthessék a tanítás nehézségeit.
- 9-10-11. Hogy a növendékeket az építőmesterség technikájába is bevezethessék.
12. Hogy a tanárok és növendékek buzdítására pályakérdéseket, jutalmakat tűzhessenek ki.
13. Hogy tehetséges, de szegény tanulók részére ösztöndíjat alapíthassanak. És így tovább.

II. Főkérdés: Ki segíthet az intézetet és hogyan? Van Szarvas közelében egy kis földterület, mely elkerülhetetlenül szükséges a töke kellő megszilárdítására; s valószínű, hogy az iskola ezt a földesuraságtól s a Magyar Udvari Kamarától megkapja. Emellett legjobban emelné az intézetet, ha jó, illetve még a jóra hajlandó s földrajzból, történelemből, irodalomból némi előképzettséggel bíró növendékeket küldenének, a kik az évi kiadásokat illetőleg legalább 120-150 forinttal rendelkeznenek. Mert mit ér a jól összeválogatott tananyag s a tanárok minden buzgó-sága, ha nincsenek növendékek a kik mindazt megtanulni és használni akarják.

Hogy az intézet felvirágozzék s a kitűzött tervet megvalósíthassák, ahhoz legalább 48 gyakornok (már serdültebb ifjú) szükséges. Ugyanis a gazdasági működés 24 részre oszlik s ha mindegyikhez két növendéket állítva, havonként cseréltetik, két éven belül minden ifjú minden ágban tapasztalatokat szerezhet. Ilyen irányú támogatást vár az iskola a felettes hatóságoktól, a nemesektől és a nagyközönségtől.

A tanítás megkönnyítésére kellene hazai és külföldi növényfajokat hozatni, azok tenyésztéséről szóló könyveket, azonkívül mintát az esetleg belőlük készíthető iparcikkekből, készítési módjuk leírásával együtt. Könyvtár is kellene. Alapját képezné a Tessedik-féle magánkönyvtár, de sok minden hiányzik, köztük: 1. Kraus: Annales des Akkerbaues. 2. Nikolai und Arthur Jouns: Reisen. 3. Beckmanns: Bibliothek das grosse technologische Lexikon. 4. Buffon Linné herbariumai. 5. Erzleben, Burgdorf, Vildenof, Beckstein művei. Művészeti, iparművészeti folyóiratok, szaklapok és így tovább. Ha nagy könyvtárak tulajdonosainál ezek a könyvek, folyóiratok esetleg két példányban volnának, vagy tulajdonosaik könnyen nélkülözhetnék, bocsássák az intézet rendelkezésére. Vagy ha a bécsi és magyarországi folyószabályozási és csatornakészítő társaságok az épített hidak, zsilipek kicsiny modelljeit az iskolának átengednék. Nagy fém- és ásványkereskedők az intézetet csekély mennyiségű anyagmintákkal (feldolgozatlan arany, ezüst, ón, réz, antimonium stb.) megajándékoznák, elhárítanák a tanítás nehézségeit, egyszersmind ékes bizonyítékát adnák hazaszeretetüknek. Csak néhány garast adjanak! S ennyit mindenki nélkülözhet. Természetes, a pénzhiány mindenütt nagyon érezhető; de éppen ezért legfőbb ideje, hogy annak okait megkeressük s új gazdasági iparágak nyitásával, a régiak reformálásával eme káros élű tarthatatlan állapotokon gyökeresen változtassuk.

nak szüksége, s hogyan lehetne rajta segíteni.

Ez a proklamáció kétféle szempontból érdekes: 1. Mutatja, hogy milyen nagy anyagi nehézségekkel kellett Tessediknek megküzdeni, mikor közadakozásból volt kénytelen alapot gyűjteni arra, hogy a tanerőknek télre fűtőanyagot szerezhessen. 2. Azzal, hogy némi előképzettséggel bíró növendékeket kért, mintegy bevallotta, hogy az intézet szervezetében mégsem volt minden rendjén. Nem lehetett folytatni az eddigi zűrzavaros állapotokat, ahol elemi iskolások, nagyobb fiúk voltak összetömörítve. Sokfelé elkülönített osztályt helyszűke és tanerők hiánya miatt nem lehetett felállítani, így pedig vagy a kicsinyek nem értették meg a dolgokat, vagy a nagyobbak nem mehettek tovább. Ekkor állhatott csak tisztán Tessedik előtt az a terv, hogy egy gyakorlati alapra fektetett, de középiskolai nivón álló gazdasági iskolát kell megteremteni. Hogy eleinte az elemi iskola alsóbb osztályosainak is helyet adott, az azzal magyarázható, hogy látta a helytelen tanítási módot, javítani akart, jó példát adni, de a tapasztalt sok baj között nem tudta, hogy mihez fogjon előbb s még nem volt olyan tapasztalt, mint 1799-ben.

Eme felhívás után Pozsonyba s onnét Bécsbe utazott, hogy iskolája számára kiváló tanerőket szerezzen. Sikerült is megnyernie Josephi Pált⁶⁷, a ki a pedagógia és természetrajz tanítását vállalta. Megnyerte Bredeczky Sámuel⁶⁸ is, ki azonban nem sokáig volt nála, mert Bécsben fényesebb állást kapott. Megszerezte végül iskolájának Skolka Andrást⁶⁹, a későbbi mezőberényi gimnázium igazgatóját, Brodszky Sámuel és Brettschneider Gáspárt, ki állatgyógyászatot adott elő.

Tessedik ezután még hét esztendőn át vezette az intézetet, 64 embert képezett ki néptanítóságra s a gazdatiszti hivatalra.

Intézetének ezen időszaka azonban folytonos küzdelem volt az anyagi gondokkal. Más kellemetlenségek is érték; 1802-ben megnyílt Mezőberényben a gimnázium, melyet lelkésztársa Boczkó Dániel kezdeményezésére reakció képpen emeltek az ő iskolája ellen s nemcsak a jobb házból való növendékei egy részét vonták el, hanem elcsalták igazgatónak egyik legjobb tanerőt, Skolka Andrást is.

Tessedik sem volt már olyan munkabíró, mint régen, hiszen hatvanon felül járt, s így 1806. október havában végleg bezárta, a megszakítással immár huszonöt éven át működő intézetét. E második csődnek főként anyagi okai voltak. Nem volt pénz a gazdasági kísérletekre, vagy új beruházásokra, állami segítség pedig nem érkezett. Ferenc császár ugyan sajnálta az intéze-

⁶⁷ *Josephi Pál tiszakerületi szuperintendens, lizsolci lelkész.

⁶⁸ *Bredeczky Sámuel (Németjakubja, 1772–Lemberg, 1812), evangélikus püspök, tanár, honismereti író.

⁶⁹ *Skolka András a mezőberényi ev. gimnázium alapító igazgatója 1802–1808 között.

tet és felszólította a tehetősebb hazafiakat, hogy támogassák, az eredmény azonban csak annyi lett, hogy Marczibányi⁷⁰ udvari tanácsos és gróf Teleki József⁷¹ néhány gazdasági munkát küldtek a könyvtár számára. A nagy többség napirendre tért az iskola megszűnése felett, mert a közfigyelmet a kitörő francia háború foglalta le.

Tessedik ezután még kétszer kapott elégtételt szenvedéseiért. Az egyiket a király adta, mikor 1809. február 19-én nemességgel jutalmazta meg. A másikat a természet szolgáltatta az 1815/16-iki árvíz alkalmával, mikor a fél falut elvitte a víz, s csak az ő portáját nem pusztította el, mert vesszőből font sövényei megtörték a hullámok erejét, s a mi mégis beszivárgott, azt ferdén ázott futóárkai levezették. Mint önéletrajzában írja: míg nála csak egypár gyöngytyúk, két kis malac s néhány fa pusztult el, addig a városban sok ezer marha veszett el, és számos erős ház dült össze.

Ezernyolcszázhat után Tessedik visszavonult, s működése »igazolása-képpen« megírta önéletrajzát.⁷² Belefoglalta gyermekéveit, tanárait, utazásait. Leírta intézetét, sikereit, szenvedéseit. Megemlítette, hogy már kiskorában nagy hajlandóságot érzett a gazdasági dolgok iránt, de arról nem beszélt, hogy mért ment tulajdonképpen lelkészi pályára. Talán azért, mert édesapja is pap volt, anyja ösztönözte, de még inkább, mert őszintén vágyódott a kultúra után, amit szegény, árva fiú létére másképp bajosan ért volna el. Csábíthatta a protestáns teológusoknál szokásos külföldi utazás, a szabadság, hogy láthat, tapasztalhat, önálló lehet, mert más serdülő korában az volt legnagyobb öröme – írja önéletrajzában, – ha megfigyelhetett s önállóan gondolkodhatott. (Meg is látszik ez tanítási módszerén.)

Már tanuló korában érdekelték a gazdasági kérdések – külföldi útján tervszerűen gyűjtötte idevágó tapasztalatait – s mégis csak mint meglett ember foglalkozhatott azzal, ami legjobban érdekelte. De akkor egész energiáját arra fordította, s szédületes tempóval dolgozott. Tanított az intézetében, ellátta annak igazgatói teendőit. Megfelelt lelkészi hivatalának. Éjjel tanult, folyton tovább képezte magát, s e mellett ráért, hogy új intézményeken törje a fejét. Templomot építtessen, anélkül, hogy a híveket megterhelné, s jövedelmező spekulációkkal, pénzt szerezzen iskolája költségeinek fedezésére.

⁷⁰ *Marczibányi István (Makó, 1752–Buda, 1810), az irodalom és a tudomány pártfogója és mecénása.

⁷¹ *Teleki József, gróf (Pest, 1790–Pest, 1855), történetíró, az MTA tagja, könyvadományával alapozta meg az Akadémia könyvtárát.

⁷² Német kézirat 1873-ban még Haan Lajos békéscsabai evang. lelkész birtokában volt (ma nem található). Eredeti kéziratból magyarra fordította és kiadta Zsilinszky Mihály 1873-ban Budapesten (Kilián nyomtatta.)

Környezetét hasonló munkára tudta bírni. Nem ült tétlenül házában a legkisebb gyerek sem, csak aki beteg volt, s talán ez az oka annak, hogy tizennyolc gyermeke közül alig néhányat tudott felnevelni. (Ő ugyan azt állítja, hogy járványos betegségben haltak el.)

De Tessedik hatalmas szervezete bírta ezt a tempót. Még tizenöt esztendővel élte túl intézete másodszori megszűnését, azzal a szilárd meggyőződéssel, hogy törekvéseinek sikertelensége nem rajta, hanem az emberek közönyösségén múlott.

Reméltem, hogy síromon ki fognak kelni ama virágok...

Függelék

A »jól rendbe szedett falu« tervrajzát nemcsak Tessedik közli a »Landmann« és a »Praktisch-oekonomische Bemerkungen« végén, hanem Kónyi János is a magyar fordítása után. E tervrajz – melynek rézmetszetét Junker Károly készítette Pozsonyban – feltünteti, hogy Tessedik a falut négyszög alakú háztömbökre osztotta; hasonlóan a mai amerikai városokhoz; de Tessedik nem kötömegeket tervezett, hanem a legkisebb falut is kertvárossá akarta varázsolni. Ugyanis e területek túlnyomó részét kert borította volna, s a házak, tekintve azt, hogy emeletesre tervezte, kis helyet foglaltak volna el. Az egyes tömböket befásított nyílegyenes utcák választották el egymástól, melyek frontjain szándékozta Tessedik a főépületeket, illetve lakóházakat emelni; a négyszög belső területe pedig kertek s a gazdasági épületek számára szolgált volna. Azonban a házak sem kerültek szorosan egymás mellé, hanem mindegyik közé egy-egy beültetett földdarab esett, melynek kerítésébe ékelték a közvetlen szomszédal közös kútat.

Minden házhoz annyi belsőség tartozott, mennyiből egy gyümölcsös, egy konyha- és egy füveskert kitellett.⁷³ A füves- és konyhakert között foglaltak volna helyet a gazdasági épületek (istállók, csürök stb.). Minden egyes kertet kis csatorna hálózattal kellett volna ellátni, melybe, ha a kútból vizet mernek, könnyen és eredményesen öntözhetik a növényeket.

Ilyen lett volna az egyes négyszögek berendezése, s egynek kerületére legalább 16 ház esett, s minden »jól rendbe szedett falu« nagyságához mértén 8, 10, 12 stb. négyszögből állott, egy középpont köré csoportosítva, hol: a templom, lelkészlak, községháza, szegény- és dologház s az iskola lett volna elhelyezve, a szükséges kertekkel, telkekkel együtt.

Az iskolához is mindazon belsőségek tartoztak volna, melyek az egyes házakhoz⁷⁴ természetesen nagyított kiadásban, hogy a szemléltető oktatásra elégséges hellyel rendelkezzenek. Azokat a nagyobb darab földeket pedig, melyeket a gabonagazdaság stb. igényel, az iskola is ép úgy kapta volna a határban, mint mindenki más.

A megregulázott falunak eme tervét még egy, az új és a régi falu közötti párhuzam is kíséri, mely kimutatja annak előnyeit s az utóbbi hátrányát.

Értékes és életrevaló ez a tervrajz, mert extenzív építkezés helyett intenzívre törekedett, a sok kerttel gazdaságosabbá s egészségesebbé tette volna a várost; beosztásával pedig ma is ritkán látott rendet és áttekinthetőséget hozott volna a falvakba, a városokba.

⁷³ A telkek nem mind egyformák (1:2), de a nagyobbak a metszet szélén közölt lépték szerint kb. 1250 négyszögölesek.

⁷⁴ 1784-ben Tessedik még minden falusi elemi iskolát gazdasági iskolává akart alakítani.

A SZOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

1. Cselőtei László: Zöldségtermesztés Rákospalotán az 1930-as években	1999
2. Möcsényi Mihály: Fordítások, ferdítések	1999
3. Möcsényi Mihály: Ember és táj,	1999
4. Kralovánszky U. Pál: Esettanulmány a hazai fehérje-program előkészítéséről (Amíg egy országos K+F program elindulhatott) (1962-1970)	2000
5. Cselőtei László: A paradicsomtermelés fejlesztése és fejlődése (1948-1990)	2000
6. Györffy Sándor: Szövetkezeti állam	2000
7. Kralovánszky U. Pál – Ligetvári Ferenc: Vízgazdálkodás és mezőgazdaság (a 150 éve született Kvassay Jenő írásai alapján)	2000
8. Köhler Mihály – Molnár Imre: A szarvasi gazdaszélet hagyományai (1927–1949)	2001
9. Vinczeffy Imre: Pásztoroktól tanultam	2001
10. Szabó János: Találkozás önmagammal	2005/2008
11. Molitorisz Pál: A szarvasi középfokú gazdasági tanintézet létesítésének története	2005
12. Molitorisz Pál: A szőrhalmi legeltetési társulat története	2006/2011
13. Reszkető Péter: Főiskola Szarvason (1970–2005)
35 éves a főiskolai szintű agrár-szakképzés Szarvason	2006
14. Molitorisz Pál: Képviselő-portré a szarvasi választókerületből (Borgulya Pál 1872–1960)	2007
15. Molitorisz Pál: Emlékezés Lászlóffy Istvánra (1910–1968)	2008
16. Molnár Imre: Szarvasi gazdaszként indultam, Életút	2008
17. Ornyik Sándor: Aratás nyáron és télen,-Az ember és a ló	2008
18. Molitorisz Pál: Történelmi séta a szarvasi kertekben	2009
19. Emlékeim a múltból, Komár János visszaemlékezése
Lejegyezte: Pilishegyi József	2009
20. A hajóskuktaságtól a tanszékvezetésig. Élet-képek. Dr. Vincze Ferenc visszaemlékezése. Szerk.: Molitorisz Pál	2010
21. Tóth László: Szakmai életem. Munkahelyeim, munkaköreim.	2010
22. Dr. Domán Imre és Szarvas. Szerk.: Molitorisz Pál és Szitó János	2010
23. Ötven év a mezőgazdaságban, Komár Pál visszaemlékezése
Lejegyezte: Pilishegyi József	2010
24. Virradattól alkonyatig, Gulyás Mihály emlékezései.
Szerk.: Molitorisz Pál	2010
25. Szitó Balázs: Életem, munkásságom	2011

26. Válogatott Tudományos Diákköri munkák 2010-ben	2011
27. Molitorisz Pál: A szarvasi tanyavilág	2011
28. Gyulavári András: Földügyek Szarvas városban és környékén	2011
29. Albel Andor: Albel Andor gazdasági tanár életútja	2011
30. Bukovinszky László: Álom és valóság, egy szaktanácsadó az egyenlítő közelében	2011
31. Molitorisz Pál: Emlékezés Kachelmann Kurt gazdasági tanárra	2011
32. Molitorisz Pál: Szarvasi gazdasági tanárportrék. Dr. Palov József és Molnár Zoltán	2011
33. Válogatott Tudományos Diákköri munkák 2011-ben	2012
34. A szikések javításáról Tessedik születésének 270. évfordulóján Tessedik S. – Ferencz K. – Köhler M.	2012
35. Egy élet Bikazugban, Sztancsik Gyuri bácsi Szerk.: Molitorisz Pál	2012
36. Marjai Gyula: A tudást meg kell szerezni és tovább kell adni	2013
37. Válogatott Tudományos Diákköri munkák 2012-ben	2013

AJÁNLO

2012-ben, a jubileumi Tessedik év kapcsán tisztelettel hajtottuk meg fejünket nagysága előtt. A füzetnek ez a száma tulajdonképpen Szeniczey Vilma által már 1918-ban publikált írás Tessedikről, amely tömör tudományos igényességgel íródott csaknem száz évvel Tessedik halála után. A tanulmány eredeti címe: *Tessedik Sámuel közgazdasági törekvései s a szarvasi gyakorlati gazdasági iskola*.

A sorozatunkban most dr. Molitorisz Pál szerkesztésében tesszük közzé a füzetet *Szeniczey Vilma Tessedik Sámuelről* címmel.

Szeniczey Vilma tanulmányát szöveghűen, változatlanul tettük közzé, mindössze a helyesírás mai szabályaira figyelemmel végeztünk javításokat. A kiegészítő jegyzetek – melyek megkülönböztethetők a szerző jegyzeteitől –, valamint a latin és a németnyelvű szövegrészek magyar nyelvű fordításai a szélesebb olvasóközönség számára is közelebb hozzák, jobban érthetővé teszik Szeniczey tanulmányát. A Ruzicskay György szarvasi festőművész Tessedik Sámuel élete c. rajzművéből beillesztett képek pedig hűen illusztrálják, és színesítik a füzetet.

SzJ

„Hazánkban mindeddig majdnem egészen elhanyagoltattak azok a tudományok, melyek a jobbított mezőgazdasághoz legtöbbel járultak.”